

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2009

Martina Jirsáková

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Kdo jsou svobodné matky v české společnosti ?

Martina Jirsáková

Bakalářská práce

2009

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Katedra sociálních věd
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Martina JIRSÁKOVÁ**

Studijní program: **B6703 Sociologie**

Studijní obor: **Sociologie**

Název tématu: **Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- 1) Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století
- 2) Důvody svobodného mateřství po roce 1989.
- 3) Analýza instituce manželství.
- 4) Postavení neprovdaných matek v sociálním systému.
- 5) Postoje české společnosti k rodičovství mimo manželství.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

Hamplová D., Chaloupková J., Soukupová E., Sunega P., Zeman K. (2007) Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Možný I. (1999) Sociologie rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství

Hamplová D., Šalamounová P., Šamanová G. (2006) Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Kocourková J., Rabušic L. (2006) Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?

Praha : UK Praha, 2006.

Rabušic L. (2001) Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha: Sociologické nakladatelství

Vedoucí bakalářské práce:

PaedDr. Hana Horáková, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2009

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.

PhDr. Lívía Šavelková, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na mojí práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1. autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 20. 5. 2009

Děkuji PaedDr. Haně Horákové, Ph.D. za odborné vedení mé práce, za pomoc, cenné rady a příjemnou spolupráci.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá fenoménem svobodného mateřství v České republice. Mimomanželská plodnost se v českých zemích pohybovala vždy na nízké úrovni a jen výjimečně přesáhla 5%. To platilo až do devadesátých let dvacátého století, kdy se začaly i v české společnosti vlivem tzv. druhého demografického přechodu projevovat změny v rodinném a sňatečném chování populace. Mnoho mladých lidí necítí nutnost dodržovat tradice a řídit se normami, kterým osobně nepřikládají velkou důležitost, a proto přijímají nové vzory rodinného chování. Změny v demografickém chování se snaží vysvětlit celá řada sociologických teorií, které lze rozdělit do proudu normativních teorií, teorií racionální volby a kombinací obou těchto přístupů. Tato práce se pomocí rozboru dat, nacházejících se v odborných textech jiných autorů, kteří čerpají z výsledků výzkumů zaměřených na neprovdané matky a z analýz dat ze Sčítání lidu a Českého statistického úřadu snaží objasnit, kdo jsou svobodné matky v české společnosti. Zdali jsou to ženy osamělé, nebo ženy žijící ve stabilním partnerském vztahu, který pouze nebyl právně stvrzen. Snaží se diferencovat důvody žen, které je vedly k svobodnému mateřství. Další otázkou, kterou se snaží tato práce zodpovědět, je, zda se liší rozsah péče o dítě, pokud žijí s jeho matkou v manželství nebo v nesezdaném soužití a zda jsou otcové dětí osamělých neprovdaných matek se svými dětmi i v jiném než finančním kontaktu.

Klíčová slova: svobodné mateřství, nesezdaná soužití, demografická změna

Abstract

This bachelor paper deals with the single motherhood phenomenon in the Czech Republic. Non-marital fertility always was on a low level in the Czech Republic and the 5% margin was only rarely exceeded. This was valid until the 1990's when the so-called second demographic transition affected the family and marital behaviour. A lot of young people do not feel obliged to the traditions and to follow the rules which they do not personally attach any importance and therefore they accept new family behaviour models. A number of sociological theories try to explain changes in the demographic behaviour. These theories can be divided into normative theories, rational choice theories and a combination of both mentioned. Based on the data analysis provided by scientific work of other authors which use the researches aimed on single mothers, Census and Czech statistical office data, this paper tries to illustrate who are the single mothers in the Czech society. Whether they are solitary women or women in a relationship which has just not been legally confirmed. The paper tries to differentiate mothers' reasons which led to single motherhood. Another question is the range of fathers' child care if they live with the child's mother in a marriage or in a non-marital relationship and whether the fathers are in touch with single mothers' children in other than financial manner.

Keywords: single motherhood, non-marital fertility, demographic change

Obsah:

Úvod	11
Téma a cíl práce.....	11
Obsah a struktura práce.....	12
1. Vývoj svobodného mateřství v českých zemích od 18. století po současnost	13
1.1 Nízká úroveň mimomanželské plodnosti v období do roku 1810.....	14
1.2 Národnostní diferencovaná zvýšená úroveň mimomanželské plodnosti v období 1810- 1937.....	16
1.3 Období nízké úrovně mimomanželské plodnosti v období 1945 – 1990.....	17
1.4 Vzestup podílu mimomanželské plodnosti po roce 1990.....	19
2. Změny v demografickém chování	20
2.1 První demografický přechod.....	20
2.2 Druhý demografický přechod.....	21
2.3 Vliv prvního a druhého demografického přechodu na svobodné mateřství.....	22
3. Přehled sociologických teorií demografické změny	24
3.1 Normativní teorie.....	24
3.2 Teorie racionální volby.....	26
3.3 Propojení normativního přístupu s teorií racionální volby.....	28
3.4 Teoretické přístupy k vysvětlení proměny demografického chování v ČR.....	29
4. Instituce manželství a nové formy partnerského soužití	30
4.1 Manželství na zkoušku.....	31
4.2 Nesezdaná soužití.....	32
4.3 LAT.....	32
4.4 Soužití se sociálním státem.....	33
5. Postoje současné české společnosti k nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství	33
5.1 Postoje k nesezdanému soužití a manželství.....	34
5.2 Postoje k rodičovství mimo manželství.....	35
5.3 Důvody nárůstu mimomanželské plodnosti podle žen s dětmi.....	36
6. Matky osamělé nebo matky nevdané?	38
6.1 Osamělé matky podle výzkumu Sociální a ekonomické podmínky mateřství.....	38
6.2 Osamělé matky v datech Sčítání lidu.....	39
6.3 Osamělé matky podle dat Českého statistického úřadu.....	40

7. Diferenciace důvodů svobodného mateřství.....	41
7.1 Nedobrovolně svobodné matky.....	42
7.2 Liberální svobodné matky.....	43
7.3 Pragmatické svobodné matky.....	43
8. Neprovdané matky v sociálním systému.....	44
8.1 Nároky osamělých rodičů na sociální dávky.....	45
8.2 Národní koncepce rodinné politiky.....	46
8.3 Nesezdaná soužití v sociálním systému.....	48
9. Otcové děti svobodných matek.....	50
Závěr	53
Literatura.....	56

Úvod

Téma a cíl práce

Tématem této diplomové práce je nemanželská plodnost v České republice. V posledních dvou dekádách došlo v české společnosti k výrazným změnám rodinného prostředí. Poklesla sňatečnost a plodnost, vzrostla rozvodovost, počty nesezdanných soužití i počty opakovaných manželství, dochází k odkládání rození dětí i uzavírání sňatků do vyššího věku, mění se role mužů a žen v rodině, rodí se stále více dětí mimo manželství. Těmto demografickým změnám a proměně české rodiny bylo věnováno mnoho pozornosti nejen v odborných sociologických a demografických kruzích, ale i v médiích a politice, hlavní zájem byl však soustředěn směrem ke klesající porodnosti a stárnutí populace. Jedním z důvodů, proč intenzita nárůstu počtu neprovdaných matek, která je srovnatelná s poklesem plodnosti, nevyvolala žádný výrazný zájem, je rozšířenost představy, že rostoucí mimomanželská plodnost je projevem modernizace a westernizace české společnosti, v jejímž důsledku mnoho mladých lidí necítí nutnost dodržovat tradice a řídit se normami, kterým osobně nepřikládají velkou důležitost. Tato práce se snaží hledat odpovědi na tyto otázky: Rodí se nemanželské děti do stabilních partnerství, nebo matkám osamělým? Jaké jsou důvody, které vedou matky se před porodem dítěte neprovdát? Jak se na rození dětí mimo manželství dívá současná česká společnost? Plynou neprovdaným matkám výhody z českého sociálního systému? Vyplatí se osamělé mateřství předstírat? Jak se podílejí otcové nemanželských dětí na péči o své děti? K tomu, aby bylo možné zodpovědět tyto otázky je potřeba se soustředit ještě na jiná témata, která s problematikou rození dětí mimo manželství v České republice souvisí. Vedlejšími tématy této práce je historický přehled vývoje mimomanželské plodnosti v České republice, popsání změn v demografickém chování populace a přehled sociologických teorií, které se snaží tuto proměnu demografického chování vysvětlit. Dále pak analýza instituce manželství a nové formy partnerského soužití.

Celá tato práce je kompilátem, který analyzuje 27 odborných zdrojů a představuje rozbor dat, nacházejících se v odborných textech jiných autorů, kteří se touto problematikou zabývají. Některé tyto odborné texty čerpají z dat Českého statistického úřadu, Sčítání lidu a ze specializovaného výběrového šetření matek Sociální a ekonomické podmínky mateřství,

kteřé bylo realizováno v roce 2006 jako součást projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti, jehož nositelem je Sociologický ústav AV ČR.

Obsah a struktura práce

Práce je členěna do devíti kapitol a problematika mimomanželské plodnosti a rodinného chování je zde pojmuta ze širšího hlediska, aby historické a teoretické souvislosti přispěly k celku práce. První kapitola obsahuje historický přehled vývoje svobodného mateřství, který je členěn do čtyř podkapitol v časovém sledu od 18. století po současnost. Tato část není podrobným rozbořem historických dat, má pouze poskytnout celkový přehled historických souvislostí k tématu mimomanželské plodnosti.

V druhé kapitole jsou popsány změny v demografickém chování populace, které se odehrávají v návaznosti na společenské proměny. Tři podkapitoly shrnují první a druhý demografický přechod a vliv těchto reprodukčních změn na svobodné mateřství.

Následuje třetí kapitola, shrnující sociologické teorie, které se pomocí normativního přístupu, teorie racionální volby i spojením obou těchto přístupů snaží vysvětlit změny v demografickém chování obyvatelstva. Poslední podkapitola v tomto oddílu se zaměřuje na teoretické přístupy v České republice.

Čtvrtá kapitola se zabývá proměnou instituce manželství a projevům rozpadu tradiční rodiny, ke kterým patří nahrazování tradičního manželství novými formami partnerského soužití. Tyto alternativní formy soužití jsou zde jen v základních bodech vyjmenovány.

Následuje hlavní část práce, kde jsou v kapitolách pět až devět zpracovány výsledky výzkumů zaměřených na problematiku svobodného mateřství v České republice, až už jsou to postoje současné české společnosti k nesezdaným soužitím a rodičovství mimo manželství, či důvody, kterými samy svobodné matky vysvětlují svoji situaci. Z dat Českého statistického úřadu, Sčítání lidu a výzkumu Sociální a ekonomické podmínky mateřství je zde zpracována analýza, zda jsou neprovdané matky v České republice skutečně matkami osamělými, anebo žijícími v nesezdaném soužití. Dále je zde zpracováno téma nároků osamělých rodičů na sociální dávky a jejich postavení v sociálním systému České republiky. Závěrečná kapitola je věnována otcům a jejich spoluúčasti na péči o děti, tyto informace jsou však pouze zprostředkované matkami těchto dětí.

1. Vývoj svobodného mateřství v českých zemích od 18. století po současnost

Problematikou mimomanželské plodnosti v historickém vývoji v českých zemích se zabývá RNDr. Ludmila Fialová, která působí na Přírodovědecké fakultě UK v Praze a specializuje se na historickou demografii a populační vývoj České republiky.

V historii většiny evropských populací se fenomén mimomanželské plodnosti vyskytoval a souvisí s formou sňatkového chování, pro které je typický převládající vyšší věk snoubenců při vstupu do manželství a také to, že část dospělé populace do manželství nevstupuje vůbec, což bylo obvyklé v novodobé historii i v podmínkách českých zemí. Úroveň mimomanželské plodnosti v českých zemích však byla zpravidla nízká, jen výjimečně přesáhla 5 procent. (Fialová 2007: 241)

Na problematiku nemanželské plodnosti je možné pohlížet ze dvou různých úhlů, jako na společenský fenomén, ke kterému se váže postoj společnosti k mimomanželským intimním stykům a z toho odvozovaným postojům ke svobodným matkám a jejich dětem, nebo jako na fenomén, který se týká určitého aspektu demografického chování ovlivňujícího celkovou úroveň plodnosti. Druhý přístup je lépe pozorovatelný, protože vzhledem k výrazně negativnímu postoji zejména katolické církve k rození dětí mimo manželství lze tento jev sledovat souběžně s manželskou plodností od počátku vedení záznamů o křtech. Právě z tohoto odmítavého postoje církve k neprovdaným matkám, který významně ovlivňoval názor veřejnosti, je možné přepokládat, že většina dětí narozených mimo manželství byly dětmi nechtěnými, přesto asi existovala vždy určitá část dětí, které byly do nemanželského svazku porozeny záměrně a „chtěně“ ať už do svazků osob, které spolu dlouhodobě žily a z řady důvodů sňatek neuzavřely, či párům, které manželství uzavřít hodlaly, ale učinily tak až po narození dítěte. (Fialová 2007: 231)

Pavla Horská rozlišila ve vývoji české mimomanželské plodnosti tři období: raný novověk (zhruba od počátku farní evidence přirozené měny do první třetiny 19. století), kdy se mimo manželství rodilo v průměru do 5 procent dětí; druhé období (od počátku druhé třetiny 19. století do konce první poloviny 20. století), ve kterém se tento podíl pohyboval mezi 12 až 15 procenty a třetí období (po roce 1950) kdy se podíl dětí narozených mimo manželství vrací

opět k 5 procentům. (Fialová 2007: 231) Čtvrté období nastalo v porevoluční české společnosti po roce 1990 a stále trvá. Toto období je charakterizováno výrazným vzestupem podílu dětí rodících se mimo manželství až k 34,5 % ze všech živě narozených dětí v roce 2007. (ČSÚ 2008: 23)

1.1 Nízká úroveň mimomanželské plodnosti v období do roku 1810

V období raného novověku lze převážnou většinu dětí rozených mimo manželství považovat za děti nechtěné, narozené zpravidla svobodným matkám, často ženám ve služebném postavení. Sociální i legální sankce nemanželského těhotenství, které bylo považováno za sexuální delikt a až do roku 1781, kdy je Josef II. dekriminalizoval *de iure*, je Pražský apelační soud mohl trestat dvouletým žalářem a nucenými pracemi, vedl některé svobodné matky až k takzvanému infanticidiu. (Tinková 2004: 322, 329) Tento pojem označuje „... „*zahubení neřádně nabytého plodu*“ (...) *případně vraždu (nemanželského) novorozeněte, zejména vlastní matkou*“ (Tinková 2004: 313) Tyto zločiny svobodných matek byly důsledkem disciplinárních a represivních snah společnosti, která neznala antikoncepci, stigmatizovala nemanželské mateřství a vyvíjela psychický a sociální tlak na chudé, většinou nevzdělané neprovdané ženy z nefavorizovaného prostředí v závislém postavení, což tedy často vedlo k dilematu: „...*na jedné straně život svobodné matky, která je v podstatě neprovdatelná, těžko sežene práci a je odsouzená žít nechtěné dítě; na straně druhé smrt nevídané bytosti, které bude upřeno nejen dědické právo, ale i společenský postup, počínaje zákazem vstupu do cechovních organizací.*“ (Tinková 2004: 320-321)

Infanticidium bylo trestáno stětím, přesto však byly represe neúčinné a faktická represivní složka vůči matkám-vražednicím za přispění filosofů oslabovala. Například Immanuel Kant k tomuto jevu poznamenává: „...*můžeme trestat legální smrti likvidaci bytosti, která v daném právním řádu de facto neexistuje?*“ (Tinková 2004: 326) „*Neboť legislativa není s to smazat hanbu narození, které neospravedlňuje manželství(...)*Dítě narozené mimo manželství je narozené mimo zákon(...) a tudíž mimo ochranu zákona...*Vetřelo se, abych tak řekl, do republiky(...) takovým způsobem, že tato může zcela ignorovat jeho existenci...*“ (Tinková 2004: 351)

Zájem státníků a kompetentních autorit byl tedy přesunut z represivních zásahů k prevenci. V Habsburské monarchii mohlo být od roku 1743 svobodným matkám, jejichž chování bylo jinak označeno za bezúhonné, vydáno tzv. vysvědčení o mravech, které jim mělo pomoci snadněji nelézt práci i manžela. Patent Marie Terezie z roku 1755 požaduje, aby

tresty za nemanželské těhotenství byly pouze soukromé povahy a naopak drobné trestní sankce aby hrozili všem, kteří neposkytnou těhotným ženám pomoc, vyzradí jejich tajemství nebo je vystaví posměchu či trestu. (Tinková 2004: 329)

Patentem a dvorským dekretem z roku 1783 byla dekriminalizace nemanželského těhotenství doplněna o zrovnoprávnění nemanželských dětí, což bylo utvrzeno občanským zákoníkem z roku 1786, ovšem pouze dočasně - do zrušení Františkem II. Dalším revolučním krokem bylo založení porodnického oddělení při Všeobecné nemocnici v Praze v roce 1789, kde byly přijímány i neprovdané ženy a to i anonymně. V této nemocnici byla zavedena možnost porodů na čtvrtém, tzv. tajném oddělení porodnice, kde fungoval systém „dvou dveří“. Jedny dveře byly veřejné a druhé tajné, ty umožňovaly vstup ženám, které si přály zůstat v anonymitě a porodily pouze pod evidenčním číslem. Personál byl vázán přísným mlčením. Nemajetné svobodné matky platily za tuto službu závazkem k službě ve špitále jako kojné a musely se vystavit lékařskému pozorování adeptů mladé porodnické vědy, tedy medikům, kteří neměli jinak přístup k rodičkám a šestinedělkám, neboť tuto sféru stále pevně ovládaly porodní báby. (Tinková 2004: 329-330)

Dalším důležitým krokem bylo rozšiřování sítě nalezinců, ve kterých byly vychovávány děti za státní útraty, jež byly vázány povinností vstoupit do státních služeb, především do armády či státních úřadů. (Tinková 2004: 331)

Narození nemanželského dítěte nebylo výjimečnou událostí, ale ani příliš frekventovanou. Tyto děti měly neplnoprávné postavení a nesměly být zapisovány do matrik společně s manželskými dětmi. Matrikáři měli povinnost vést dva seznamy narozených dětí, druhý pro děti „nelegitimní“. Ne vždy se však oba seznamy dochovaly, což může vést ke zkreslení údajů o nemanželských dětech, stejně jako fakt, že až do roku 1770 byl zápis do matriky placený a matky těchto dětí zpravidla patřily k méně majetné sociální vrstvě. (Fialová 2007: 232)

Obecně lze říct, že v tomto období byl na venkově podíl nemanželských dětí v dlouhodobém průměru stálý a nízký, zpravidla nižší než 4%. Úroveň nemanželské plodnosti rostla v neklidných dobách, zvláště během válek. Podíly dětí narozených neprovdaným matkám bývají vyšší ve městech, ale rozdíly nebyly příliš vysoké, zvláště šlo-li o menší město. Určitou výjimku představovala Praha, kde byly podíly dětí rozených neprovdaným matkám významně vyšší, v první polovině 18. století se podíl zvýšil na 14% a ve druhé polovině na 19%. Na tomto vzrůstu se podílely děti křtěné v nalezincích, (i když tyto děti

tvoří zvláštní kategorii, neboť to mohli být děti nemanželské ale i manželské) dále pak svobodné matky, které se uchýlily porodit do Prahy z venkova (v záznamech pražských matrik se objevují u matek těchto dětí zápis „matka přichozí“) a vyšší zastoupení sociální vrstvy, pro kterou nebylo uzavření manželství snadné (městská chudina, domácí služebnictvo). Zvyšující se podíl nemanželských dětí v průběhu 18. století lze dávat do souvislosti s vytvářením „lepších“ podmínek pro neprovdané matky a možnosti odložení jejich dětí v nalezinci. (Fialová 2007: 232-233)

1.2 Národnostní diferencovaná zvýšená úroveň mimomanželské plodnosti v období 1810-1937

Podíl dětí rozených neprovdaným matkám v průměru rostl od druhé dekády 19. století a v roce 1817 přesáhl poprvé hranici 10 %, nad níž zůstal až do roku 1937. Počty nemanželsky rozených dětí se zvyšovaly zvláště v letech 1810-1842, což bývá dáváno do souvislosti s odkládáním prvních sňatků. V první polovině 19. století se věk při prvním sňatku zvýšil v průměru o 2 až 3 roky u mužů i u žen. K odlišné situaci na venkově či ve městě se připojila i odlišnost reakce obyvatelstva na zhoršující se možnost uzavírání sňatku v závislosti na příslušnosti k národnostní kultuře. Vzestup podílu dětí rozených mimo manželství byl významnější v oblastech obývaných obyvatelstvem hovořícím německy. V okresech obývaných takřka výhradně německy hovořícím obyvatelstvem (např. Jáchymov a Kraslice) v roce 1881 – 1882 činil počet dětí narozených mimo manželství 27 %, tedy zhruba stejně jako v rakouských alpských zemích a některých dalších středoevropských regionech obývaných Němci. Naproti tomu hodnoty, které byly obvyklé v okresech s českou většinou (asi 5-10%) byly srovnatelné s úrovní Francie, Itálie či Dánska. (Fialová, 2007: 234)

Z práce Alice Velkové, kterou zpracovala pro farnost Starý Plzenec, vyplývá, že se úroveň mimomanželské plodnosti zvyšovala na přelomu 18. a 19. století především v prostředí nižších sociálních vrstev. V této farnosti porodila v letech 1791 – 1880 čtvrtina žen dítě mimo manželství a z těchto žen se tři čtvrtiny v průměru do 2,1 roku provdaly, i když ne vždy za otce svého dítěte. (Fialová 2007: 235)

Velmi podobné údaje vyplývají i z dat získaných pro Jablonec nad Nisou, tedy pro převážně německy mluvící obyvatelstvo, z let 1800-1869. Doba, která uplynula od narození dítěte svobodné matce k jejímu provdání, je průměrně 2,1 roku. Přibližně 40 procent žen, kterým se narodilo dítě za svobodna, se vdalo do roka od porodu a 45 procent během dalších čtyř let. Svobodných tedy zůstalo jen asi 15 procent žen. Z toho, že v matrice byl velmi často

uveden jako otec dítěte pozdější ženich, lze usuzovat, že se jednalo o děti narozené do trvalého vztahu. Část mimomanželsky narozených dětí však stále patřila k dětem nechtěným. (Fialová 2007: 235)

Od roku 1895 je možné data ověřovat celostátní statistikou. V letech 1895-1913 připadlo na 100 dětí narozených mimo manželství 35-40% dětí legitimizovaných při sňatku rodičů a zhruba každý 6 svazek uzavírali snoubenci, kteří přiznávali společné dítě. I zde jsou výrazné regionální rozdíly - více nemanželských dětí, a také více pozdějším sňatkem legitimizovaných dětí, se rodilo v oblastech s německým obyvatelstvem. Rozdíly v úrovni mimomanželské plodnosti podle národnosti lze v demografické statistice sledovat až od roku 1925, kdy se živě narozených dětí matek německé národnosti narodilo mimo manželství 18 procent, zatímco ženám české národnosti 9,5 procenta. (Fialová 2007: 235)

Když se od 70. let 19. století vlivem změn v demografickém chování tzv. prvního demografického přechodu začala snižovat úroveň realizované plodnosti v důsledku vědomého omezování počtu dětí v rodině, projevilo se to i mírným poklesem podílu dětí rozených mimo manželství. Od roku 1895 lze sledovat i věkovou skladbu matek dětí rozených mimo manželství - maximum připadalo na ženy ve věku 20-24 let. Od roku 1926 je možno sledovat i rozdíly v úrovni mimomanželské plodnosti podle velikosti místa bydliště matky; mírně vyšší podíl dětí rozených mimo manželství byl ve větších obcích, ale rozdíl nebyl příliš velký. (Fialová 2007: 236)

1.3 Období nízké úrovně mimomanželské plodnosti v období 1945 – 1990

Za léta 1938 – 1945 jsou k dispozici pouze data pro české obyvatelstvo Protektorátu Čechy a Morava (bezprostředně po podepsání Mnichovské dohody se změnila evidence přirozené měny obyvatelstva, státní statistický úřad zpracovával od 15.3.1939 data pouze za české obyvatelstvo protektorátu, na německé obyvatelstvo, jako na občany Třetí říše, se zákony protektorátu nevztahovaly). Úroveň mimomanželské plodnosti se za války významně snížila a nižší přetrvala i po ukončení válečných operací. Byla nižší než úroveň meziválečné mimomanželské plodnosti. Snížení počtu dětí narozených mimo manželství mohlo do jisté míry odrážet vysokou úroveň tehdejší sňatečnosti, rostoucí rozvodovost a změny v sociálních poměrech. Spektrum žen, které přivedly na svět nemanželské dítě, se v zásadě příliš neměnilo a zahrnovalo jak klasické případy svedených a opuštěných žen, tak i těch žen, které se ke svobodnému mateřství rozhodly dobrovolně. (Fialová 2007: 237- 239)

Od roku 1958 k nízké úrovni mimomanželské plodnosti přispěla i možnost umělého ukončení těhotenství na žádost ženy ze sociálních důvodů, tedy z důvodu neprovdání matky. Nelze ani podceňovat postupné rozšiřování prostředků moderní antikoncepce. Další faktor, který se na nízké úrovni mimomanželské plodnosti podílel, byly také rozhodující sňatkové poměry. Většina žen se i po nepředpokládaném otěhotnění stačila do termínu porodu provdat. Počátkem padesátých let se rodilo do devíti měsíců po sňatku 40% prvních dětí, od počátku 70. let více než polovina. (Fialová 2007: 239) V osmdesátých letech a v první polovině let devadesátých se až 60 procent svobodných nevěst vdávalo těhotných. Tento fenomén předmanželských koncepcí ilustruje postoje české společnosti k předmanželskému sexu, který nebyl vyloženě odsuzován, ale v případě otěhotnění partnerky byl tlak okolí tak velký, že byl vztah právně stvrzen sňatkem ještě před porodem dítěte. (Zeman 2007: 22)

V 60. letech byl podíl dětí narozených mimo manželství nízký, v roce 1961 dosahoval 4,6 %, (Fialová 2007: 238) zatímco v západní a severní Evropě dochází ke změnám v sňatečném a reprodukčním chování, které se označují jako druhý demografický přechod. Tyto změny byly nastartovány právě rozšiřováním nových, spolehlivých prostředků antikoncepce na trhu a také překonáním poválečných ekonomických obtíží a projevíly se poklesem sňatečnosti, nahrazováním manželství nesezdanými soužitími a podíl dětí narozených mimo manželství dokonce přesáhl v některých zemích 50 %. V České republice k těmto změnám nedošlo, demografický přechod byl potlačen a odsunut na přelom 80. a 90. let totalitním komunistickým režimem, který nedával lidem prostor pro individuální rozvoj. (Pavlík 2007b : 3)

V roce 1974 byl naopak vůbec nejnižší byl podíl dětí rozených mimo manželství (4,3%). V tomto roce v ČR vrcholila natalitní vlna, k jejíž výši nezanedbatelně přispěly výhody poskytované manželským párům. Od roku 1975 se podíl mimomanželsky rozených dětí mírně (ale trvale) zvyšoval do roku 1989 na 8 %. V té době však některé západní státy pod vlivem druhého demografického přechodu evidovaly 20 až 40 % dětí rozených mimo manželství. Mírně se zvyšující podíl signalizoval i v České republice růst úrovně plodnosti neprovdaných žen. Na konci 80. a na počátku 90. let se struktura plodnosti neprovdaných žen velmi blížila situaci z 30.let 20.století (nejčastěji dítě mimo manželství rodily ženy ve věku 25 – 29 let). Zároveň se ale v sociálních dávkách (přídavky na děti, délka mateřské dovolené apod.) zvýhodňovaly matky samoživitelky – kam byly počítány i ženy nikdy neprovdané. Lze proto předpokládat, že část dětí rozených mimo manželství byla dětmi chtěnými a je možné, že se rodily do relativně stabilních svazků nesezdaných soužití. (Fialová 2007: 239)

1.4 Vzestup podílu mimomanželské plodnosti po roce 1990

„V 90. letech se situace proměnila takřka dramaticky. Pro toto období je příznačné, že demografický model, který se tvořil v 50. letech, po pádu socialismu během několika málo let zcela odezněl (i když se ve strukturách obyvatelstva bude projevovat ještě po dlouhou dobu) a v demografickém chování je patrná tendence k „návratu“ k situaci předchozí. V tomto vývoji je zřejmé opětovné postupné „příčleňování“ se k soudobému způsobu reprodukce ve vyspělých evropských zemích, k nimž se v době předválečné blížila nejvíce, a to včetně aspektů reprodukčního chování...“ (Fialová 2006: 106)

Nejvýraznějším rysem změny reprodukčního chování obyvatelstva České republiky po roce 1989 je jednak pokles plodnosti hluboko pod míru nutnou k zachování početního obyvatelstva, zvyšování věku, kdy ženy děti mají a výrazný vzestup počtu a podílu dětí narozených mimo manželství. (Zeman 2007: 17) Podíl se zvyšoval takřka pravidelně z roku na rok a v roce 2006 přesáhl 33 %. Toto číslo je ale spíše než vyjádřením růstu intenzity plodnosti nevdaných žen poklesem manželské plodnosti. To, že se každé třetí dítě rodí neprovdané ženě, je tudíž výsledkem jiných změn, shodou okolností působících ve své výslednici souběžně: změn ve věkové skladbě ženské populace a změně ve sňatkovém chování. (Fialová 2007: 239)

Od 90. let postupně procházejí věkem nejvyšší plodnosti početnější generace narozené v 70. letech 20. století, ale tyto generace se vyznačují jiným sňatkovým chováním než generace předchozí: vstup do manželství je odkládán do vyššího věku a je méně intenzivní než dříve. Do manželství vstupuje prozatím jen málo žen v nízkém věku; z generace žen narozených v roce 1979 se do 25 let věku provdalo jen 33% žen, zatímco z generace narozené v roce 1964 to bylo až 84% žen. (Fialová 2007: 239)

Procesům, které tyto výrazné změny v demografickém chování způsobily, bude věnována následující část této práce.

2. Změny v demografickém chování

Procesy demografických přechodů se zabývá mnoho autorů, v této práci je čerpáno především z textů Prof. Ing. Zdeňka Pavlíka, DrSc., které jsou přístupné na internetových stránkách Fakulty sociálně ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Demografický přechod je výrazná změna v reprodukčním chování populace, která se odehrává v návaznosti na společenské proměny. Tento proces je v dějinách lidstva ojedinělý a také universální a bývá také označován jako demografická revoluce či tranzice.

„Tento proces lze pochopit pouze v kontextu globální revoluce moderní doby. Všechny změny, které v tomto širokém procesu probíhaly, měly buď přímý nebo zprostředkovaný vliv na demografické chování. Hypotézy zdůrazňující vliv určitých podmínek nebo faktorů zpravidla přeceňovaly konkrétní situaci některých populací a na tomto podkladě odmítaly universálnost celého procesu. Ve skutečnosti všechny faktory se zpravidla projevují, i když v rozdílné míře, podle kulturní příslušnosti dané populace. Proces demografické revoluce probíhal u populací, ve kterých začal nejdříve, v průběhu života čtyř až šesti generací; u populací, ve kterých začal později, se tato doba zkracovala na dvě až tři generace, a v současné době můžeme sledovat u některých populací rozvojových zemí další zkracování tohoto procesu. Určit jeho začátek a zakončení zpravidla není snadné, čemuž se nelze divit. Změny v demografickém chování, které demografickou revoluci charakterizují a na které usuzujeme podle změn v úrovni plodnosti a úmrtnosti, neprobíhají v celé populaci najednou.“
(Pavlík 2007a: 5)

2.1 První demografický přechod

Proces prvního demografického přechodu začal v polovině 18. století a lze ho pokládat za součást globální revoluce moderní doby, kterou procházejí postupně všechny světové populace. Během tohoto procesu se mění extenzivní způsob demografické reprodukce ve způsob intenzivní. Před tímto procesem se relativně mnoho dětí rodilo a jen málo se jich dožívalo věku dospělosti, po jeho zakončení se rodí málo dětí a téměř všechny se dožívají vysokého věku. V první polovině dvacátého století lze nalézt konec první demografické revoluce v regionech Evropa, Severní Amerika, Austrálie, Latinská Amerika a jihovýchodní Asie. Evropa byla první, kde byla demografická revoluce zakončena, a vedli se diskuse, zda je tento proces typický pouze pro evropskou populaci. Po druhé světové válce ale Japonsko svým populačním vývojem dokázalo, že demografická revoluce je proces universální a že lidé reagují při podobných životních podmínkách podobně bez ohledu na etnickou, národnostní,

rasovou či jinou příslušnost. Po druhé světové válce nastal baby-boom, který postihl země především s nižší úrovní plodnosti a zároveň docházelo v Evropě k výraznému poklesu počtu rodin s více než dvěma či třemi dětmi. Vzrostla plodnost mladších žen do 25 let a poklesl věk matky při prvním porodu. Úroveň plodnosti se tedy v západní a severní Evropě vyvíjela ve dvou fázích, v poválečných letech intenzita plodnosti roste a klesá věk matky při porodu a od konce šedesátých let se průměrný věk matky při porodu zvyšuje, zatímco úroveň plodnosti rapidně klesá. Nastupuje další změna v demografickém chování populace, tzv. druhý demografický přechod. (Pavlík 2007b: 1-2)

2.2 Druhý demografický přechod

V šedesátých a sedmdesátých letech docházelo v západní a severní Evropě ke změnám, které se označují za druhý demografický přechod. Snížilo se procento mladých lidí vstupujících do manželství a právní manželství byla částečně nahrazována nesezdanými soužitími a současně rostla rozvodovost starších i nových manželství. Zvyšoval se věk snoubenců při prvním sňatku až na 27 až 29 let u žen a na 29 až 32 roků u mužů. Průměrný věk matek byl 30 let a podíl dětí narozených mimo manželství dosáhl 35 až 40 procent, v některých zemích přesáhl dokonce polovinu. Poklesla úroveň plodnosti pod hranici dvou dětí a následně se stabilizovala na nízké úrovni. (Fialová 2000: 12)

Ke stejným změnám došlo o 10 let později i v jižní Evropě. Ve východní Evropě k těmto změnám nedošlo, přechod byl totiž potlačen (a odsunut na přelom 80. a 90. let) specifickými rysy tehdejší společnosti - nedostatečnou antikoncepcí a totalitním komunistickým režimem, který nedával lidem prostor pro individuální rozvoj. Například podíl mimomanželsky narozených dětí na území ČR v roce 1961 dosahoval pouhých 4,6 %. (Fialová 2007: 238)

Proces druhého demografického přechodu byl nastartován dvěma významnými skutečnostmi: překonání ekonomických poválečných obtíží – začalo období blahobytu a zároveň se na trhu začaly objevovat nové moderní formy vysoce spolehlivé antikoncepce, které byly velmi rychle akceptovány mladými lidmi. Z prostředku na omezení počtu dětí v rodině se stal prostředek, který umožňuje volbu, zda dítě vůbec mít a kdy. (Pavlík 2007b: 3)

Koncepci druhého demografického přechodu zpracovali nizozemský demograf Dirk van de Kaa společně s belgickým demografem Ronem Lesthaeghem a lze ji shrnout do následujících bodů:

1. Přejít od manželství jako jediného modelu společného partnerského soužití ke stále většímu rozšíření nesezdaných soužití. Přestává být přímá závislost mezi sňatkem a porodem. Změnilo se vnímání potomků, kdy přestávají být rodinnou pracovní silou. Buduje se ideál málo početné rodiny. Děti uspokojují citové potřeby svých rodičů, na to však stačí jeden či dva potomci. *„Všechny aspekty vedoucí k poklesu intenzity plodnosti v době demografické revoluce neznamenal odmítnutí tradičních hodnot a ideálů křesťanské společnosti. Až změny nazývané druhým demografickým přechodem (individualismus, emancipace žen a jejich ekonomická nezávislost) znamenaly odklon od těchto hodnot. Zdá se, že mluvíme o krizi křesťanské rodiny.“* (Pavlík 2007b: 3)

2. Přejít od jednotného tradičního modelu rodiny k celé škále různých typů rodin a domácností.

3. Změna vztahů uvnitř rodiny – základem rodiny se stává partnerská dvojice, již jím není dítě.

4. Antikoncepce se stává prostředkem k uvědomělému plánování založení rodiny.

(Pavlík 2007b: 3)

2.3 Vliv prvního a druhého demografického přechodu na svobodné mateřství

Během prvního demografického přechodu tedy klesla úmrtnost a plodnost a rostly náklady na výchovu dítěte. Tyto změny zasáhly celou společnost a změnu k lepšímu tedy znamenaly pro děti chudé i bohaté. Prakticky to znamenalo, že méně dětí díky nižší úmrtnosti ztratilo rodiče, díky nižší plodnosti se nemuselo dělit s velkým počtem sourozenců a s rostoucím zájmem rodičů o kvalitu života dětí rostla také kvalita školního vzdělávání. Děti dospívající v 50. letech 20. století žily častěji v tradiční úplné rodině a těšily se lepšímu zdraví a vzdělání než děti, které vyrůstaly před sto lety. (McLanahan 2006: 78)

Například v České republice se v padesátých letech mimo manželství rodilo pouhých šest procent dětí, na počátku 60. let se mimomanželská plodnost pohybovala dokonce kolem 4 procent. (Fialová 2007: 238)

K základním trendům druhého demografického přechodu tedy patří odkládání uzavírání manželství nebo jeho neuzavírání vůbec, život v nesezdaném soužití, zvyšující se rozvodovost, odkládání rodičovství, zvyšující se počet dětí narozených mimo manželství a rostoucí ekonomická aktivita matek malých dětí. Tlaky, které jsou hnací silou druhého demografického přechodu a které mnohé teorie připisují modernizaci a ekonomické nezávislosti žen, rozdělují ženy na dvě skupiny, které mají pro jejich děti i pro ně samé rozdílné důsledky. „*Tendence, jako je odkládání rození dětí a růst ekonomické aktivity matek s dětmi, vedou k růstu objemu prostředků, které tyto ženy mohou na děti vynaložit, zatímco růst rozvodovosti a vzestup podílu dětí rozených mimo manželství vedou naopak ke zmenšování objemu těchto prostředků. Prvním směrem se navíc vydávají ženy, které již nejvíce příležitostí a prostředků mají, zatímco ženy s nejmenšími příležitostmi a prostředky se vydávají tím druhým.*“ (McLanahan 2006: 78)

Druhý demografický přechod změnil jak rozsah příležitostí, který muži a ženy v životě mají, tak i rovnováhu mezi nimi. Je otázkou, do jaké míry je zvýšení svobodného mateřství svázáno s neochotou žen vstoupit do svazku s nekvalifikovanými muži a do jaké míry je způsobeno neochotou mužů zavázat se vůči ženám a dětem. Chování žen nejvyšších a nejnižších vrstev ovlivňovaly různé tlaky. Ženám z nejvíce zvýhodněného prostředí poskytli novou identitu feminismus, hormonální antikoncepce jim umožnila využít zvyšování ekonomických příležitostí k odložení sňatku a narození dítěte a k investicím do kariéry. Na druhé straně příslib nové identity a nová antikoncepce neměly takový význam pro ženy z nejnižších vrstev – k odkládání mateřství a budování kariéry je stimulovaly málo. Současné změny v podmínkách na trhu práce způsobily, že nekvalifikovaní muži se stali pro tyto ženy ke vstupu do manželství méně vyhledávanými, neboť v důsledku změn norem jejich vyjednávací pozice a sociální podpora způsobily, že muži se mohli snáze vyhnout svým otcovským povinnostem. (McLanahan 2006: 89)

V Sociologii současné rodiny k tomu Francois de Singly říká:

„Logika zvyšování autonomie jednotlivců, „společenské hnutí podporující vymaňování ženy z patriarchálních pout“, změny v občanském právu týkající se rodiny, „které osvobodily ženu i dítě z téměř feudální nadvlády pater familias“, donutily, podle vyjádření Franze Schultheise, hůře zabezpečené ženy k tomu, že platí „vysokou cenu za individuální rovnoprávnost a svobodu“. (...) ...rodinný život nese „riziko“, které se projevuje „feminizací chudoby a zbídačování neúplných rodin“. (de Singly 1999: 39 uvozovky v textu)

3. Přehled sociologických teorií demografické změny

Změny demografického chování ve vyspělých zemích v druhé polovině 20. století se snaží vysvětlit celá řada sociologických teorií, které lze rozdělit do dvou proudů. První skupinu představují tzv. normativní či kulturní teorie, druhou teorie racionální volby.

3.1 Normativní teorie

Normativní teorie zdůrazňují význam hodnot a preferencí v lidském chování. Změny hodnot, aspirací a očekávání jedinců se promítají do jejich přístupu k rodinnému životu.

Tyto teorie neodmítají význam strukturních a ekonomických faktorů, ale vycházejí z předpokladů, že modernizace, technologické změny a rozvoj sociálního státu umožnily postupnou změnu hodnot a preferencí, které zásadně ovlivňují lidské chování.

Mezi autory normativních teorií nepanuje všeobecná shoda, která nová hodnota se stala klíčovou, většina ale soustředí pozornost na sekularizaci, individualismus a novou ideologii týkající se postavení mužů a žen ve společnosti. (Hamplová 2003: 9)

K nejvlivnějším autorům v skupině normativních teorií patří Ronald Inglehart. Ve své práci *Culture shift in advanced industrial society* z roku 1990 vysvětluje svoji teorii, podle níž ekonomické faktory hrály klíčovou roli ve společenských procesech v raně industriální společnosti, zatímco v moderních vyspělých společnostech význam ekonomických faktorů poklesl a lidské chování začaly více ovlivňovat hodnoty. Klesající sňatečnost zasadil do kontextu obecnějšího přesunu od „materialistických“ k „post-materialistickým“ hodnotám. Podle Inglehartovi definice se „materialistické hodnoty“ vztahují k fyzickému blahobytu a bezpečí a „post-materialistické hodnoty“ se soustředují na kvalitu života. Rodina a rodinné hodnoty tedy podle této definice spadají do materialistické orientace, protože souvisejí s potřebou bezpečí a dodávali lidem jistotu a zázemí, které potřebovali, když žili v těžkých a stresujících podmínkách. Nesezdané soužití nebo život bez stálého partnera pak odpovídá post-materialistickému způsobu života, kdy dnešní mladá generace neklade důraz na vytváření primárních vazeb a stálých vztahů, protože se cítí díky životu v bohatství moderní společnosti a rozvoji sociálního státu, který převzal zodpovědnost za přežití i základní životní standard bezpečně. Zaměřují se tedy hlavně na nezávislost, seberealizaci a sebevyjádření a vyhovuje jim proto nesezdané soužití, které znamená méně závazků než manželství. (Hamplová 2003:10)

Dalším zastáncem normativních teorií je Dirk van de Kaa, podle něhož změny v procesu demografické reprodukce nejsou primární, nevznikly samy od sebe, ale jsou odrazem rozsáhlých proměn ve společenských normách a celkovém přístupu společnosti k člověku jako individu. Pokračující procesy sekularizace, demokratizace a individualizace, které se promítají do nových hodnot a norem, jsou hlavními důvody pro odklon mladých lidí od tradičního modelu demografického chování v postindustriální společnosti, a které podle něj dovolují lidem porušovat dlouhodobé ustálené vzorce chování bez sankcí, které by dříve po takovém porušení okamžitě následovaly. (Pavlík 2007b: 3-4)

Moderní lidé hledají sebenaplnění a snaží se maximálně využívat své nadání bez ohledu na širší sociální skupinu, jejímiž jsou členy. Volí tedy životní způsob, ve kterém mají prostor pro svobodné rozhodování a nejsou svázáni dlouhodobými závazky.

Těmto požadavkům spíše než sňatek odpovídá nesezdané soužití, či život bez partnera. Van de Kaa ovšem nepomíjí ani změnu objektivních podmínek a (stejně jako Inglehart) zdůrazňuje vliv rozvoje sociálního státu a bohatství moderních společností. (Hamplová 2003: 10)

K normativním teoriím lze dále přiřadit i Anthony Giddense, podle něhož se v postmoderních společnostech změnilo principy, na nichž se vztahy zakládají. Původní romantický vztah založený na představě výjimečnosti a trvalosti nahrazuje tzv. „čistý vztah“, který utvářejí dva lidé jako dvě nezávislé individuality a tento vztah nevychází z touhy nalézt toho pravého partnera, ale jde v něm o samotnou emocionální vazbu: „...vztah založený na emocionální komunikaci, kde prospěch plynoucí z této komunikace je hlavním důvodem trvání vztahu. (...) Čistý vztah má úplně jinou dynamiku než tradičnější typy sociálních vazeb. Závisí na aktivní důvěře – otvírání se druhému. Otevřenost je základní podmínkou intimity. Čistý vztah je dále implicitně demokratický.“ (Giddens 2000: 79, 80)

Tento vztah nemusí být monogamní, trvá jen do doby, dokud uspokojuje oba partnery a je založen nikoli na nutnosti, ale na volbě a svobodě. Podle Giddense jsou mizející pevné rodinné vztahy prospěšné socializaci lidí do otevřené demokratické společnosti a nutí k sebereflexi a zvažování možných alternativ.

„V mnoha částech světa je znepokojivější než zánik tradiční rodiny – nebo jejich aspektů – její přežívání. Vždyť co představuje nejdůležitější síly zavádějící demokracii a ekonomický rozvoj v chudších zemích? Rovnost a vzdělání žen. A co se musí změnit, aby byly tyto věci možné? Na prvním místě tradiční rodina.“ (Giddens 2000: 84)

K slabým místům normativních teorií patří, že svádí pozornost k socializaci hodnot a odvádí pozornost od objektivních omezení a od možností člověka svobodně volit mezi různými životními alternativami. Jejich hlavním nedostatkem však je, že nedefinují, co vlastně hodnoty a preference jsou a jak je možné je empiricky zkoumat. (Hamplová 2003: 11)

3.2 Teorie racionální volby

Tyto teorie na rozdíl od teorií normativních zdůrazňují to, co lidé můžou, než to, co by chtěli. Vycházejí z předpokladu, že člověk je zaměřen k nějakému cíli a jedná proto způsobem, o kterém si myslí, že ho k danému cíli dovede. Tyto teorie ignorují cíl, ke kterému se lidé upínají a soustřeďují se na způsoby, které k tomu používají. Zabývají se vztahem mezi společenskou makrostrukturou a lidským chováním, ne motivací jednotlivců.

(Hamplová 2003: 12)

„...kontext určuje, do jaké míry si člověk může svobodně určovat své priority a odpovídajícím způsobem organizovat čas, tedy z jakých možností může volit“ (Willekens 1989:17 in Hamplová 2003: 12)

Teorie „New Home Economics“ Garyho S. Beckera vychází z koncepce sňatkového trhu a předpokladu, že se každý člověk snaží, aby se mu dařilo co nejlépe a proto hledá partnera, s nímž ve spojení bude mít největší užitek. Na sňatkovém trhu si rozdílní muži a ženy konkurují při hledání partnera a jejich úspěch závisí na tom, co nabízejí. Základním principem takového výběrového párování je podle Beckera podobnost ve vlastnostech, které se nevztahují k placené práci (jako například inteligence, výška, vzhled, zájmy) a odlišnost v rolích ekonomických. Nakolik je manželství výhodné, závisí na službách a věcech, které si společná domácnost může koupit, ale především na zboží, které sama produkuje. Pojem „zboží“ podle Beckera zahrnuje materiální statky, jako je jídlo nebo úklid, ale i lásku, společenství, prestiž, způsob trávení volného času a především počet kvalitních dětí.

Pokles sňatečnosti a plodnosti v druhé polovině 20. století Becker vysvětluje dvěma faktory. Tím prvním je rostoucí výdělečný potenciál žen, který zapříčiňuje, že roste i hodnota jejich času, který stráví péčí o dítě a domácnost a ne v placeném zaměstnání. Užitek manželství tak klesá a zvyšuje se počet rozvodů i relativní atraktivita nesezdaných soužití.

Druhý faktor souvisí s rozvojem moderního státu a tržní ekonomiky, které do značné míry převzali zodpovědnost za vzdělání, péči o děti, nemocné a staré od rodiny, čím značně snížili její význam v životě člověka. (Hamplová 2003: 13)

Beckerovu teorii kritizuje Siegwart Lindenberg a poukazuje na to, že na manželský pár se nelze dívat jako na jednotku, ale jako na dva jedince, pro něž cílem manželství nemusí být „produkce dětí“, jak Becker očekává. Lindenberg na základě výzkumů stanovil dva základní cíle, které jsou vlastní všem lidem: touha po fyzickém pohodlí a touha po sociálním uznání. A právě změnou způsobu, jakým lidé sociální uznání získávají, vysvětluje demografický vývoj v druhé polovině 20. století ve vyspělých zemích. V tradiční společnosti muži získávali sociální uznání v placeném zaměstnání, prostřednictvím kterého ekonomicky zajišťovali rodinu, a ženy toto uznání získávaly investováním do citových vztahů se svými dětmi. Dnešní společnost ale už tak vysoce nehodnotí funkci „vytváření domova“ a ženy se tomuto faktu racionálně přizpůsobují a investují svůj čas a energii placenému zaměstnání. (Hamplová 2003:14)

Valerie K. Oppenheimerová odmítá klasickou teorii racionální volby, jak ji vytvořila New Home Economics a předkládá svoji alternativní teorii, která také vychází z principů racionální volby a sňatkového trhu, a ve které ale upozorňuje, že se zaměřuje odmítání manželství za jeho odklad do vyššího věku. Tyto odklady sňatků vysvětluje u obou pohlaví rozdílně, shodně však je propojení s pracovním trhem a také fakt, že výběr partnera je dnes delší a náročnější proces než v minulosti.

Ženy v minulosti uzavíraly manželství mladé, protože informace podstatné na sňatkovém trhu, jako jsou základní osobnostní charakteristiky, náboženské vyznání, sociální původ či fyzická přitažlivost, u nich byly relativně dostupné už v nízkém věku a zároveň existoval tlak na brzké sňatky, protože se stárnutím klesal počet potencionálních ženichů za vzrůstání konkurence mladších žen. Zatímco u mužů jejich pozici na sňatkovém trhu ovlivňovala schopnost ekonomicky zabezpečit rodinu, tedy jejich úspěch na pracovním trhu, který je zřejmý až mnohem později. Nástup žen do placeného zaměstnání posunul sňatkový věk žen, protože i u nich začíná být důležité, jakou ekonomickou perspektivu muži nabídnou. Nesezdané soužití je podle Oppenheimerové způsob, kterým mladí lidé odpovídají na rostoucí nejistotu v ujasňování ekonomických rolí, protože nabízí výhody jak svobodného stavu, tak manželství.

Mladí lidé spolu mohou společně žít, aniž by museli uzavírat dlouhodobé závazky a zároveň čerpají další informace o partnerovi, na jejichž základě se mohou lépe rozhodnout, zda do manželství vstoupit. (Hamplová 2003: 16)

Do okruhu teorií racionální volby patří také přístup H. P. Bloosfelda a Mellindy Millsové. Změnu v rodinném chování vysvětlují dopadem globalizace na životy lidí. Rozvoj nových technologií a modernizace změnily nároky na pracovní sílu, která musí být flexibilnější a dynamičtější, což způsobuje, že se budoucnost stává nejistou a to hlavně pro mladé lidi, kteří mají problémy s uplatněním na pracovním trhu, protože nemají zkušenosti. Životní dráhy jsou rozmanitější, jednotlivé fáze životního cyklu ztrácejí jasné hranice a přechod do dospělosti je komplikovanější proces než v minulosti. Racionální odpovědi mladých lidí se stává nesezdané soužití, které odkládá závazky do pozdějšího věku. (Hamplová 2003:17)

3.3 Propojení normativního přístupu s teorií racionální volby

Teorie Brigitte a Petera L. Bergerových se soustředí na hodnotové a kulturní aspekty související s rodinou, které se vztahují k ekonomickým zájmům a třídní příslušnosti různých sociálních skupin. Konservatismus či liberalismus ve vztahu k rodině nechápu jako nezávislý faktor, ale důsledek ekonomických zájmů z kterého vyplývá určité demografické chování. Bergerovi definují novou společenskou třídu tzv. knowledge class, která se zrodila v posledních desetiletích v západních společnostech. Tvoří ji lidé pracující se symbolickými znalostmi, kteří se žijí vytvářením a rozšiřováním znalostí, jenž se nevztahují přímo k materiální výrobě. Patří sem zaměstnanci v celém vzdělávacím systému (od profesorů vysokých škol až po učitelky v mateřských školkách), vládní úředníci, sociální pracovníci, psychologové, sociologové atd. Zájem na přerozdělování a státních regulacích orientuje tuto třídu protikapitalisticky a zároveň ji staví do konfliktu se starou střední a dělnickou třídou.

Tento třídní konflikt rozděluje vyspělé západní společnosti do dvou soupeřících skupin a projektuje se do kulturního konfliktu, ve kterém hrají postoje k rodině významnou roli. Bergerovi rozlišují tři základní přístupy k rodině. První skupinu představují tzv. „profesionálové“, což jsou představitelé nové střední třídy, kteří tvrdí, že jejich přístup vychází z vědeckého poznání reality nezkresleného předsudky a tradicí. Jejich zájmem je definovat situaci tak, aby byli potřební, a prosazují tzv. ideologii profesionalismu, která dává lidem s odpovídajícím diplomem právo zasahovat do určitých oblastí lidského života.

Druhou skupinu nazývají Bergerovi jako kritický tábor a jde o radikálnější verzi přístupu profesionálů, která rodinu chápe jako chorobnou součást kapitalistického systému a požaduje celkovou přestavbu společnosti. Jako reakce na aktivizmus kritického tábora vzniká třetí skupina, tzv. neotradiční (prorodinný) tábor, který obhájí tradiční rodinu a jedinečnost manželství. (Hamplová 2003: 17-18)

3.4 Teoretické přístupy k vysvětlení proměny demografického chování v ČR

I v České republice probíhá v souvislosti se snahou teoreticky vysvětlit rychlou a dramatickou změnu v chování populace v ČR diskuze mezi stoupenci dvou protichůdných táborů. Mezi hlavní zastánce normativního přístupu patří Ladislav Rabušic, který vztahuje Inglehartovu teorii a teorii druhého demografického přechodu na českou společnost a předpokládá, že demografické změny v 90. letech byly způsobeny především hlubokou proměnou hodnot a hodnotových preferencí, která se odehrává u české populace narozené v polovině 70. a na počátku 80. let. Tuto hodnotovou proměnu umožnila politická revoluce v roce 1989. V socialismu byla klíčovou hodnotou rodina, celý systém byl založen na sociálním kapitálu, sociálních sítích a konexích a sňatek a založení rodiny byly jediné autentické věci, které mohli mladí lidé udělat. Po zhroucení komunistického režimu se mladá generace odklonila od těchto hodnot typických pro socialistické období a zaměřila se na individualismus a možnost seberealizace. Mezi zahájením sexuálního života a sňatkem volí „mezistavy“ jako kohabitaci a další formy předrodinných intimních životních stavů. (Rabušic 2001)

Teorii racionální volby zastupuje Jitka Rychtaříková, která zdůrazňuje ekonomické aspekty, jako jsou rostoucí životní náklady, náklady na děti a jejich vzdělání, zvyšování ekonomických nerovností ve společnosti, snížení životní úrovně obyvatelstva, finanční nedostupnost bydlení, hrozící nezaměstnanost a malá podpora rodin ze strany státu. Změněné reprodukční chování vysvětluje jako pragmatickou reakci na vysoké náklady transformace společnosti. (Vohlídalová 2006: 3)

Mezi těmito dvěma vyhraněnými názory se pohybují další autoři, například Milan Kučera se snaží změnu demografického chování v ČR vysvětlit syntézou obou přístupů.

Tvrdí, že o reprodukčním chování rozhoduje jak hodnotová orientace, tak i racionální kalkulace a upozorňuje na fakt, že v mnoha výzkumech na toto téma z 90. let neklesá vůle mladých lidí k rodičovství a manželství tak, jako sama porodnost a sňatečnost. Problémy spatřuje ve snížené úrovni příjmů mladých rodin s malými dětmi a v oblasti bytové politiky. (Vohlídalová 2006: 3)

Kučerův názor podporuje například výzkum, který byl zaměřený jen na mladé respondenty do 35 let a jejich představy o manželství a rodičovství. Jeho závěry navozují dojem, že si mladí lidé uvědomují ekonomickou stránku osamostatnění a založení vlastní rodiny, ale zároveň manželství a rodina neztrácí v jejich očích svoji hodnotu. Tedy že manželství a rodičovství zůstává součástí životních plánů mladých lidí. Velká část z nich se s generací svých rodičů shoduje v upřednostňování tradičního modelu dvoudětné rodiny, ale uskutečnění těchto rodinných plánů podmiňují předchozím soužitím bez oddacího listu a odkládají do vyššího roku, než jejich rodiče. (Fialová a kol. 2000)

4. Instituce manželství a nové formy partnerského soužití

„Rodina je místem bojů mezi tradicí a modernitou, ale také jejich metaforou“
(Giddens 2000: 71)

Projevem rozpadu tradiční rodiny, je nahrazování tradičního manželství novými formami partnerského soužití. Během posledního století nejenže došlo k přechodu od manželství k alternativním formám soužití, ale i samotné manželství prošlo revolučním vývojem. V současnosti je jediným důvodem pro uzavření manželství vzájemná láska muže a ženy. Tedy přesně to, co kdysi bývalo považováno spíše za překážku správného manželství, kdy o výběru životního partnera rozhodovali rodiče, a prvotní byly hmotné výhody. (Chaloupková, Šalamounová 2004: 15)

Tradiční rodina byla především ekonomickou jednotkou, „...manželství se neuzavíralo na základě sexuální lásky a ani se nepokládalo za místo, kde by se takové lásce mohlo dařit. Jak říká francouzský historik Georges Duby, do manželství ve středověku nepatřila „lehkomyslnost, vášeň nebo fantazie““ (Giddens 2000: 72 uvozovky v textu)

Sňatek už není institucí znamenající počátek společného života. I o jeho konci už nerozhoduje smrt, ale sami jeho aktéři, manželský život se stal nestálým a křehčím.

Hodnotový systém vyzdvihující osobní autonomii a snižující hodnotu materiálního a symbolického dědictví, oslabuje instituci manželství, která není atraktivní v případě, kdy je chápána jako možné uzavření se do předem určených rolí. (de Singly 1999: 88)

Podle Giddense se manželství a rodina staly skořápkovými institucemi. „*Vnější skořápka zůstává, ale vnitřek se změnil (...)* Jsou to instituce, které už nestačí na úkoly, jež mají plnit.“ (Giddens 2000: 30) A Možný k tomu dodává, že poté, co došlo k oslabení produkční funkce rodiny, začala ztrácet monopol i na další své základní funkce. „*Tam, kde byla rodina kdysi nezastupitelná, nastoupili specialisté a formální organizace. Škola převzala od rodiny vzdělávání dětí a masmédiu zrušila monopol rodiny na jejich socializaci k respektovaným hodnotám a správnému životnímu stylu. Lékaři, nemocnice a síť sociálních zařízení převzaly od rodiny péči o nemocné, staré a postižené. Rodině zůstal konsum, zábava a citové bezpečí, z čehož jen v tom posledním je ještě nenahraditelná.*“ (Možný 2002: 20)

I když rodina založená na konvenčním manželství ztratila v současném evropském i českém kulturním prostředí svoji univerzalitu, stále je vnímána jako základní a standardní forma soužití a manželství a založení rodiny je chápáno jako cíl většiny populace v reprodukčním věku. Ještě nedávno se reprodukční strategie téměř výlučně uplatňovaly v konvenčním manželství, které bylo legitimizováno církví či státem. V dnešní době existují alternativní formy soužití a je otázkou, do jaké míry tento fakt diferencuje i jednotlivé typy reprodukčních strategií. (Mareš 2003: 79)

4.1 Manželství na zkoušku

Nové formy manželského soužití lze v zásadě rozlišit na dva hlavní typy alternativních partnerských svazků. Prvním z nich je kohabitace před vstupem do manželství, tzv. „manželství na zkoušku“. Tento typ soužití se týká převážně mladých lidí, často studentů, kteří mají většinou v úmyslu se jednou oženit, či provdat, i když ne nutně za současného partnera. Jde o jakési experimentální období, přechodný stav na cestě k tradičnímu manželství. Tato kohabitace postupně vyplyne ze vztahu, kdy spolu partneři tráví stále více času v bytě jednoho či druhého z nich, až nakonec vytvoří jednu domácnost, většinou s oddělenými financemi. (Giddens 1999: 179)

Plní tedy roli vyhledávací a testovací jako jeden ze způsobů, jak najít vhodného partnera pro manželství a svoji volbu před uzavřením sňatku otestovat. (Mareš 2003: 77)

Tyto vztahy převážně netrvalí dlouho a směřují buďto ke svatbě, nebo k rozchodu. V okamžiku kdy se partneři rozhodnou pro rodičovství, obvykle svůj svazek právně stvrdí sňatkem. Se svatbou často čekají až do chvíle, kdy je žena těhotná. Od sedmdesátých let se stává tento druh soužití stále více oblíbeným a rozšířeným. (Giddens 1999: 180)

4.2 Nesezdaná soužití

Dalším typem partnerského soužití je nesezdané soužití, které je skutečnou náhradou manželství. Atraktivita kohabitanace spočívá zejména v tom, že nepředstavuje formální závazek jištěný slibem nezrušitelnosti a poskytuje tak jistý stupeň osobní nezávislosti. Od předmanželských svazků se odlišuje také tím, že v těchto partnerstvích jsou přítomny děti. Důvody, kterými lidé vysvětlují své rozhodnutí nevstoupit do manželství a žít v nesezdaném soužití, jsou hlavně případný snadnější rozchod, rovnější rozdělení domácích prací a celková větší rovnost ve vztazích. V tomto soužití žijí také páry ze sociálně slabších vrstev, které mají v průměru nižší rodinný příjem a toto soužití jim zajišťuje větší pravděpodobnost přijímání podpory a sociálních dávek. Trvalému životu v neformálním svazku dávají také přednost lidé, kteří již zkušenost s manželským životem mají z minulosti, tedy lidé rozvedení či ovdovělí. (Chaloupková, Šalamounová 2004: 15)

Kohabituující partneři získávají právní status druha a družky, což jim v případě rozvodu umožňuje uplatňovat nárok na majetkové vyrovnání, či placení výživného. (Giddens 1999: 180)

4.3 LAT

Kromě těchto dvou modelů se postupně začíná objevovat ještě další životní styl, pro který je typické, že i po delší době vztahu každý z partnerů bydlí sám ve svém bytě a nežijí ve společné domácnosti, i když jim to podmínky dovolují.

(Chaloupková, Šalamounová 2004: 15)

Tento způsob soužití, pro který se používá označení LAT (Living Apart Together - žít spolu odděleně) začal být častý v osmdesátých letech u osob s dobrou úrovní vzdělání i ekonomického zajištění ve velkých švýcarských, anglických, německých, francouzských a nizozemských městech. V Itálii a později ve Španělsku vznikají svazky typu LAT mezi dvěma lidmi, kteří bydlí i po třicítce dál u rodičů, protože to považují za nejjednodušší, nejútlunější a nejlevnější způsob života. (Sullerotová 1998: 49)

4.4 Soužití se sociálním státem

Jinou komplementární formou ve vztahu ke konvenčnímu manželství je tzv. soužití se sociálním státem. Jedná se o osamělé rodičovství, kdy osamělé matky vychovávají své dítě za podpory státu a tedy bez nutnosti vázat se na konkrétního partnera. Svobodné mateřství přestalo být stigmatizováno a díky sociálnímu státu se stalo pro některé ženy (zejména v nižších společenských vrstvách) i přijatelnou reprodukční strategií, takže se tyto programově osamělé matky „vdávají za sociální stát“. (Mareš 2003: 78)

Francois de Singly k tomu říká: „Zavedení kategorie „rodina s jedním rodičem“ (neúplná nebo monoparentální rodina) v 80. letech 20. století je rovněž hezkým příkladem distance, kterou stát zaujímá vůči zavedenému modelu „klasické“ rodiny. Termín „neúplná rodina“ zahrnuje svobodné matky, vdovy i rozvedené ženy s dětmi, „biologické rodiny nezahrnující manželský pár“ i „rodiny v čele s ženou bez partnera“. Pod vlivem feministických socioložek odkazuje volba tohoto termínu spíše k „určitým společenským problémům“, kterým tyto rodiny musejí čelit, než k dřívější konotaci, kterou byla „nestejná důstojnost způsobu jejich vzniku. Hierarchie, která na nejvyšší stupeň vyzdvihovala vdanou ženu (a její „legitimní“ dítě) a na nejnižší stupeň odsunovala svobodnou matku (a její „nelegitimní“ dítě), je nestabilní. Tím, že se stává proměnnou v moci státu, to znamená proměnnou, prostřednictvím níž veřejná organizace a instituce vytvářejí sociální svět, přispívá výraz „neúplná rodina“ k oslabení společenského stigma spojeného s rozvodem nebo mateřstvím za svobodna a nepřímou i k oslabení legitimacy manželské instituce.“ (de Singly 1999: 38)

5. Postoje současné české společnosti k rodičovství mimo manželství

Rodičovství mimo manželství se vyskytuje v různých formách a postoje ke každé z těchto forem se může lišit. Děti narozené do nesezdaného svazku vyrůstající od narození s oběma rodiči, kteří pro ně mohou vytvářet prostředí výchovně a funkčně odpovídající manželství, jsou ve zcela jiné situaci než děti neprovdaných matek, které nežijí s otcem dítěte.

Mínění veřejnosti se také může lišit v závislosti na okolnostech, které ženu k tomu mít dítě jako svobodná matka vedly – zda se tak stalo důsledkem neplánovaného těhotenství, nefunkčního vztahu s otcem dítěte nebo šlo o záměrně plánované rozhodnutí.

(Chaloupková, Soukupová 2007: 29)

V rámci mezinárodního projektu ISSP (International Social Survey Programme) proběhla v České republice v roce 1994 a 2002 výzkumná šetření, která se zaměřovala na postoje k manželství a ostatním typům rodinného uspořádání a na hodnotu dítěte v životě člověka. 1024 respondentům v roce 1994 a 1289 respondentům v roce 2002, kteří byli starší 18 let a byli vybráni vícestupňovým náhodným výběrem, byla položena baterie devíti otázek v prakticky stejném znění. (Chaloupková, Soukupová 2007: 30)

Výroky zjišťované v roce ISSP 1994 a 2002 týkající se partnerství a rodičovství:

- Ženatí muži a vdané ženy jsou obecně spokojenější než svobodní.
- Špatné manželství je lepší než žádné.
- Lidé, kteří chtějí mít děti, by měli uzavřít sňatek.
- Jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba rodiče společně.
- Je v pořádku, když lidé spolu žijí, aniž by plánovali sňatek.
- Je dobré, když lidé, kteří hodlají uzavřít sňatek, spolu nejdříve žijí.
- Rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, kdy pár není schopen řešit manželské problémy.
- Sledovat, jak děti rostou, je největší radost v životě.
- Lidé, kteří nikdy neměli děti, vedou prázdný život.

(Chaloupková, Šalamounová 2004: 20)

5.1 Postoje k nesezdanému soužití a manželství

Podle zjištění výzkumů ISSP 1994 a 2002 jsou Češi k netradičním formám rodinného soužití poměrně tolerantní a z hlediska evropského srovnání se nacházejí na pomyslné přímce mezi západoevropskými státy, kde jsou tyto postoje ještě liberálnější a státy východní Evropy, ve kterých převažují zastánci tradičních rodinných hodnot.

Nesezdané soužití „na zkoušku“ před vstupem do manželství schvalovalo v roce 2002 téměř tři čtvrtiny respondentů, což je srovnatelné s výsledky z roku 1994, z toho vyplývá, že tento názor je poměrně stabilní. Dlouhodobé nesezdané soužití bez budoucího záměru páru uzavřít sňatek akceptovalo v obou letech výzkumu jen o něco více než polovina respondentů. (Chaloupková, Soukupová 2007: 30)

Postoje mužů a žen se v této otázce výrazně neliší, výroky podporující nesezdaná soužití v obou formách preferovali lidé bezdětní, svobodní a mladí lidé. Střední generace se podporou přibližovala spíše mladší generaci, než nejstarším respondentům. Starší respondenti (lidé starší 50 let) naopak upřednostňovali výroky podporující manželství – tedy, že lidé v

něm jsou šťastnější, že je lepší špatné manželství, než žádné, a že by se lidé měli vzít, pokud plánují děti. Tyto postoje vyjadřovali také lidé, kteří mají jen základní vzdělání a ti, kteří pravidelně chodí na bohoslužby. Dotazovaní se dvěma a více dětmi považovali lidi v manželství za šťastnější a ve více případech vyjadřovali názor, že by se děti měli rodit do manželství. (Chaloupková, Šalamounová 2004: 23)

Tyto postoje zachycují obecný názor na různé formy partnerského uspořádání, nikoli zda tak chtějí žít přímo respondenti. Obecné postoje a osobní preference se mohou výrazně lišit. To, jaké uspořádání rodinného života považují pro sebe lidé za nejlepší, zjišťoval výzkum Population Policy Attitudes and Acceptance II., který se konal v roce 2002 a v České republice zahrnoval vzorek 1073 respondentů ve věku 18 – 75 let. Z výsledků tohoto výzkumu vyplývá, že více než 80 procent dotázaných považuje za nejlepší variantu partnerského života manželství, třetina respondentů upřednostňuje manželství po předchozí kohabitaci na zkoušku a polovina dotázaných přímé manželství bez předchozího soužití partnerů. Dlouhodobému nesezdanému soužití dává přednost pouze 7 procent respondentů a stejně tak 7 procent dotázaných preferuje oddělené bydlení partnerů (LAT). Nesezdná soužití volili častěji mladší lidé, oddělené bydlení partnerů spíše starší respondenti a přímé manželství volili lidé věřící. Názory mužů a žen na partnerské svazky se nelišily a česká společnost se z tohoto výzkumu jeví jako výrazně promanželsky orientovaná. Srovnání obecných postojů a osobních preferencí tedy ukazuje, že obecná tolerance je výrazně vyšší, než osobní upřednostňování netradičních forem partnerského uspořádání. (Chaloupková, Soukupová 2007: 34)

5.2 Postoje k rodičovství mimo manželství

Většina české populace zastává názor, že děti by se měly rodit do manželství. Tento postoj v průběhu devadesátých let mírně oslaboval, zatímco v roce 1994 podle dat ISSP s ním souhlasilo 71 procent dotázaných, v roce 2002 to bylo už jen 58 procent. Nejvýraznější změnou prošly postoje u respondentů se základním a vysokoškolským vzděláním. U vysokoškolsky vzdělaných lidí byl zaznamenán posun k liberálnějšímu postoji, tedy že manželství není podmínka rodičovství, a naopak u lidí se základním vzděláním byl zaznamenán zvýšený souhlas s výrokem, že lidé, kteří chtějí mít děti by se měli vzít a to z 51% v roce 1994 na 63% v roce 2002. Zde se projevuje rozkol mezi deklarovanými postoji a skutečným jednáním, protože právě ženy s nízkým vzděláním mezi neprovdanými matkami převažují, a to i přesto, že za ideální formu partnerského soužití považují manželský svazek.

V postojích k rození dětí mimo manželství nejsou rozdíly mezi pohlavím respondentů, větší podporu mu vyjadřují lidé s vyšším vzděláním, zástupci mladší generace a lidé, kteří nenavštěvují bohoslužby. (Chaloupková, Soukupová 2007: 37)

Další formou mimomanželského rodičovství představují neprovdané matky bez stálého partnera. V postojových výzkumech se k tomuto jevu váže otázka, zda může jeden rodič vychovat dítě stejně dobře jako rodiče oba, i když pod tento výrok samozřejmě spadají i situace, kdy je manželství s dětmi rozvedeno. Názory mužů a žen se v této otázce rozcházejí. Jsou to většinou ženy, které samy vychovávají dítě a s tímto výrokiem jich tedy v roce 2002 souhlasilo 47% a pouze 32% mužů. Podíl lidí, kteří se domnívají, že jeden rodič může vychovat dítě stejně dobře jako oba, vzrostl z 26 % v roce 1994 na 40% v roce 2002. Nejmenší souhlas s tímto názorem vyslovovali lidé s vysokoškolským vzděláním, největší lidé se základním vzděláním. (Chaloupková, Soukupová 2007: 37)

Součástí výzkumného šetření European Value Survey v roce 1999 byla otázka, která se zaměřuje přímo na potenciálně kontroverzní situaci, kdy se žena rozhodne porodit a vychovat dítě bez partnera. Výzkumu se v České republice zúčastnilo 1908 respondentů ve věku 18 až 75 let a přesně tato otázka zněla:

„Chce-li žena dítě, ale chce je vychovávat sama a žít bez muže, schvalujete to, nebo ne?“
Možné odpovědi byly: a) schvaluji, b) neschvaluji, c) záleží na okolnostech.

Souhlasně více odpovídali mladší věkové kategorie, spíše svobodní a rozvedení než lidé v manželském svazku a ovdovělí a podle předpokladů také častěji ženy než muži. Rozdíly v odpovědích v souvislosti se vzděláním byly poměrně slabé a statisticky nevýznamné, zřetelně se vyděluje pouze skupina respondentů se základním vzděláním, která je značně radikální. Zatímco respondenti s vyšším než základním vzděláním ve 30% uvádějí, že jejich souhlas by se odvíjel od dalších okolností této situace, stejně váhavých je jen 14% dotazovaných se základním vzděláním. Podíl negativních postojů s dosaženým stupněm vzdělání znatelně klesá. (Chaloupková, Soukupová 2007: 39)

5.3 Důvody nárůstu mimomanželské plodnosti podle žen s dětmi

V poslední dekádě se vztah mezi manželstvím a mateřstvím rozvolňuje a dochází k velkému nárůstu rození dětí mimo manželství. Jak si tento fenomén vysvětlují právě matky, ať už vdané či svobodné, bylo zjišťováno v rámci výzkumu Sociální a ekonomické podmínky mateřství.

Tento výzkum zaměřený na sociální, ekonomickou a rodinnou situaci neprovdaných matek a její porovnání se situací matek vdaných, se uskutečnil v roce 2006, čítal 1160 respondentek a cílovou skupinou byly ženy, které rodily v době od poloviny 90. let do počátku roku 2006, v době výzkumu tedy měly dítě mladší deseti let.

(Hamplová 2007b: 143)

Na otázku, proč se v dnešní době rodí tolik dětí mimo manželství, měly respondentky na výběr z následujících možností:

- a) Manželství nepřináší v dnešní době žádné výhody
- b) Ženy vědí, že se svobodné matky mohou více spoléhat na sociální pomoc státu.
- c) V manželství je těžké si udržet osobní nezávislost a svobodu.
- d) Ženy mají problém najít vhodného partnera.
- e) Je to finančně výhodné.
- f) Dnešní manželství jsou nestabilní a lidé se chtějí vyhnout komplikacím s rozvodem.
- g) Dnešní muži se nechtějí ženit.
- h) Dnešní ženy nepovažují přítomnost otce v rodině za důležitou.
- i) Pokud se dva lidé mají rádi, uzavírat manželství je zbytečné.

Tyto výroky lze rozdělit do tří skupin. První skupina je tvořena výroky, které se vztahují k absenci vhodného partnera, tedy výroky d), g), f), a částečně c). Tyto důvody více zdůrazňovaly ženy s nízkým vzděláním, což naznačuje, že existuje vztah mezi nízkým vzděláním dotázané a názorem, že ženy obtížně nalézají vhodné partnery pro manželství. Na těchto důvodech jako na hlavní příčině mimomanželské plodnosti se shodly všechny respondentky bez ohledu na rodinný stav v době porodu dítěte – tedy matky vdané, kohabituující i osamělé.

Druhá skupina důvodů vyjadřuje preferenci neformálních svazků, výroky i), a), h) a opět částečně c). Zde se názory provdaných a neprovdaných respondentek zásadně rozcházejí. Ženy, které byly v době porodu vdané, považují postradatelnost manželství jako instituce za důvod pouze okrajový, neprovdané naopak jako jeden z důvodů hlavních.

Třetí skupině názorů dominovalo mínění, že být neprovdanou matkou je finančně výhodné, výroky b) a e). Materiální výhody uvádějí jako pravděpodobný důvod svobodného mateřství častěji ženy, které byly v době porodu vdané, což odráží obecné povědomí o štedrosti sociálního státu k svobodným matkám. Samotné neprovdané respondentky tento názor nepodporují, zvláště pokud v době porodu nežily s otcem dítěte. (Chaloupková, Soukupová 2007: 40-45)

6. Matky osamělé nebo matky nevdané?

Protože české matriky zaznamenávají pouze formální rodinný stav matky v době porodu, není možné z těchto záznamů rozpoznat, zda jde o ženu žijící v nesezdaném vztahu s otcem dítěte, či se jedná o svobodnou matku v tradičním smyslu slova. Často se předpokládá, že velký nárůst mimomanželské plodnosti je důsledkem snížení významu instituce manželství v očích mladé generace, která necítí nutnost uzavírat sňatek kvůli založení rodiny. (Hamplová 2007c: 49)

6.1 Osamělé matky podle výzkumu Sociální a ekonomické podmínky mateřství

Tato hypotéza byla zkoumána a ověřována analýzou dat z výzkumu Sociální a ekonomické podmínky mateřství, které bylo realizováno v roce 2006 jako součást projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti, jehož nositelem je Sociologický ústav AV ČR. Tento výzkum byl zaměřen na ženy, jejichž první dítě se narodilo po roce 1995, takže bylo zachyceno rodinné chování v nových sociálně-ekonomických podmínkách po roce 1989. Tato data poskytují informaci o tom, zda neprovdaná matka žila v době narození dítěte společně s jeho otcem a také o tom, jaké důvody a motivace ji k tomu vedly. Data byla sbírána na základě kvótního výběru ve dvou vlnách. První vlna proběhla v březnu 2006 a bylo dotazováno 1034 žen. V druhé vlně šetření, která se uskutečnila na přelomu června a července 2006, bylo dotázáno dalších 155 žen. Z důvodu zachování reprezentativity vzdělanostní struktury respondentek nebyl do konečného souboru zahrnut dovýběr vysokoškolaček z druhé vlny. Celkový datový soubor obsahuje 1160 respondentek. Při narození prvního dítěte bylo neprovdaných 27 % dotázaných žen (312). Z celku neprovdaných žen bylo 91 % svobodných, 7 % rozvedených a 2 % ovdovělých. (Chaloupková 2007a: 129)

Přibližně polovina neprovdaných matek v tomto šetření nežila v době porodu svého prvního dítěte s jeho otcem. Data uvádějí, že se podíly osamělých žen mezi neprovdanými matkami v posledních deseti letech stabilně zvyšují. V letech 1995 – 1998 to bylo 10% žen, v období 1999 – 2002 již 13% žen a v posledním období 2003 – 2006 porodilo první dítě mimo stabilní vztah s jeho otcem celých 17% matek. (Hamplová 2007c: 49)

Z demografických statistik vyplývá, že šance porodit nemanželské dítě souvisí s dosaženým vzděláním jeho matky. Platí, že čím nižší vzdělání matky mají, tím vyšší je podíl těch, které byly v době porodu osamělé. Vysokoškolsky vzdělané matky nejenže mají

nejvyšší pravděpodobnost, že v době porodu svého prvního dítěte budou vdané, ale i nejvyšší naději, že pokud tomu tak nebude, uzavřou sňatek nedlouho poté. V celém sledovaném období porodily dítě nejen mimo manželství, ale i mimo stabilní vztah s otcem dítěte dvě pětiny žen se základním vzděláním, z toho v posledním sledovaném období, tedy u kohort prvorodiček 2003 – 2006 to byla více než polovina žen se základním vzděláním. U vysokoškolsky vzdělaných to byla pouhá jedna desetina žen, která nežila s otcem svého prvního dítěte. Dalšími významnými faktory, které mají vliv na osamělost ženy při porodu prvního dítěte, jsou věk ženy a vzdělání otce dítěte. Výzkumy upozorňují, že čím mladší žena je, čím nižší vzdělání má a čím nižšího vzdělání dosáhl otec jejího dítěte, tím vyšší je riziko, že v době porodu bude osamělou matkou. (Hamplová 2007c: 51)

6.2 Osamělé matky v datech Sčítání lidu

Výsledky sčítání lidu, domů a bytů neumožňují zkoumat nemanželskou plodnost, je ale možné z nich získat určitou představu o složení českých domácností. Tuto analýzu provedla Petra Šalamounová a Ondřej Nývlt a zaměřili se na složení domácností žen ve věku 18 až 34 let, s kterými žije alespoň jedno dítě. Tyto domácnosti byly rozděleny na ty, ve kterých žijí manželské dvojice, dále páry v nesezdanném soužití a matky žijící bez partnera. Přičemž v případě domácností osamělých matek je nutné vzít v úvahu, že se může jednat i o ženy rozvedené či ovdovělé a naopak část původně svobodných matek se do sčítání mohla vdát, nebo začala žít v jedné domácnosti s partnerem.

Třetina žen, které žily s jedním dítětem, uváděla, že žije bez partnera, přes 60% těchto žen bylo ve věkové skupině 18 – 19 let. S rostoucím věkem rostl podíl žen, které uváděly, že žijí v manželském svazku. Jen zhruba každá dvacátá žena ve věku 18 – 34 let s jedním dítětem deklarovala soužití s partnerem bez sňatku. Největší podíl žen, které žily v nesezdaném soužití, bylo v domácnostech se třemi dětmi. Ženy starající se o dvě děti nejčastěji žily v manželství, a to ve více než 80% rodin, pouze 3% těchto žen žila s partnerem bez oddacího listu a 15% domácností se dvěma dětmi tvořily neúplné rodiny.

Vliv dokončeného vzdělání žen se také v této analýze ukázal jako významný. V manželství žily nejčastěji ženy s vysokoškolským vzděláním a ženy s maturitou a dvěma potomky a častěji než vysokoškolačky deklarovaly nesezdaný vztah či život bez partnera středoškolsky vzdělané ženy s jedním dítětem. Domácnosti žen s nejnižším stupněm vzdělání byly zcela odlišné než všechny ostatní vzdělanostní skupiny. Pouze třetina žen se základním vzděláním a jedináčkem žila v manželství, se dvěma dětmi jich byla vdaná polovina.

Výrazně více žen se základním vzděláním s dětmi tedy žilo buď v nesezdaném vztahu či jako osamělé matky. (Šalamounová, Nývlt 2007: 4-5)

6.3 Osamělé matky podle dat Českého statistického úřadu

Podle údajů Českého statistického úřadu v roce 2007 na neprovdané ženy připadlo 34,5 % všech živě narozených dětí. Tento podíl je ještě vyšší u prvorozených dětí, celých 43,9%, nebo u žen se základním vzděláním - 68,7 %, naproti tomu jen 16,3 % u vysokoškolaček. Mezi neprovdanými matkami převažují mladé svobodné ženy, zastoupení rozvedených na nemanželské plodnosti se od roku 1991 snížilo z 25 na 18 % . Není však zcela zřejmé, jaký podíl mimomanželské plodnosti je zastoupen osamělými ženami a jaký podíl je realizován v nesezdaných soužitích.

Údaje o otcích nemanželských dětí sleduje Český statistický úřad až od roku 2007, do tohoto roku byly shromažďovány údaje pouze o otcích dětí narozených do manželství. Tato nová data umožňují analyzovat jednak charakteristiky otců nemanželských dětí, jednak podíl nevyplněných údajů o otcích. Lze předpokládat, že vyplněný údaj o otci nemanželského dítěte značí spíše kohabitaci rodičů, zatímco v případě nevyplněného údaje je otec neznámý, či se k otcovství dítěte nehlásí. Tato domněnka může sloužit jako další zajímavý nástroj pro analýzu nemanželské plodnosti.

V roce 2007 se narodilo mimo manželství 39,5 tisíce dětí, z nichž byly u 71,5 % uvedeny údaje o otci a u 28,5 % údaje chyběly. Podíl chybějících údajů ovšem závisel na dalších charakteristikách, jako je pořadí dítěte, vzdělání matky nebo věk matky. Například první dítě žen se základním vzděláním bylo v 82,3 % případů nemanželské, z toho téměř u poloviny nebyly údaje o otci uvedeny. Oproti tomu první dítě vysokoškolaček je v 77,1 % případech narozené v manželství, ze zbývajících nemanželských dětí je u tří čtvrtin otec uvedený. Z těchto dat vyplývá, že manželská plodnost je spíše záležitostí žen s vyšším vzděláním, naopak v nesezdaném soužití žijí častěji ženy se vzděláním nižším. Poměr osamělých žen je také výrazně vyšší mezi ženami s nízkým vzděláním, zatímco u vysokoškolaček jde o výjimečné případy. (ČSÚ 2008: 23- 24)

7. Diferenciace důvodů svobodného mateřství

Důležité a zajímavé jsou důvody, kterými samy neprovdané matky vysvětlují, proč před porodem svého dítěte (či dětí) nevstoupily do manželského svazku. Uváděné důvody samozřejmě výrazně závisí na situaci, ve které žena před narozením prvního dítěte byla, tedy zda žila s otcem dítěte ve stabilním partnerském svazku nebo zda stálého partnera neměla. Neprovdaným ženám byla ve výzkumném šetření sociálních a ekonomických podmínek mateřství předložena sada deseti výroků, které vystihují možné důvody, proč nevstoupily před narozením dítěte do manželství. Přesně otázka zněla: „Řekněte mi prosím, proč jste Vy sama nevstoupila před porodem svého nejstaršího dítěte do manželství?“

- a) Manželství by Vám nepřineslo žádné výhody.
- b) Bylo to finančně výhodné.
- c) Uspořádání svatby bylo příliš nákladné.
- d) Sňatek odmítal Váš partner.
- e) Bála jste se, že byste přišla o svobodu a nezávislost.
- f) Předcházející manželství Vašeho partnera ještě nebylo ukončeno.
- g) Neměla jste partnera.
- h) Nebyla jste si jistá, jakou budoucnost má Váš vztah.
- i) Nechtěla jste se vdávat těhotná. Sňatek jste považovala za zbytečnou formalitu.

(Hamplová 2007b: 148)

Respondentky byly požádány, aby posoudily, do jaké míry odpovídaly tyto důvody jejich osobní situaci před narozením dítěte a dále pak měly vybrat důvod pro ně hlavní. Nejvíce neprovdaných žen - téměř 60 % uvedlo, že nevstoupily před porodem do manželství z důvodu nejistoty ohledně budoucnosti vztahu s otcem dítěte a protože otec dítěte sňatek odmítal. Zhruba 40 % respondentek odpovědělo, že manželství je pro ně jen zbytečná formalita a nepřináší jim žádné výhody. Že je svobodné mateřství pro ni finančně výhodnější připustila každá čtvrtá dotázaná žena a přibližně každá třetí respondentka uvedla, že se nechtěla vdávat těhotná a odrazovaly ji finanční výdaje spojené se svatbou. Toho, že v manželství ztratí svobodu a nezávislost se obávalo 22 % svobodných matek. 16 procentům dotázaných zabránilo v uzavření sňatku neukončené předchozí manželství otce dítěte a 11 procentům respondentek rozchod s partnerem.

Neprovdané matky s vysokoškolským vzděláním častěji uváděly, že manželství nepřináší žádné výhody a je pouze zbytečnou formalitou. Vyjadřovaly také více obavu, že by v manželství ztratily svoji nezávislost. Ženy s nižším vzděláním zřetelně častěji deklarovaly,

že neuskutečnily sňatek, protože to odmítal jejich partner. V uvádění dalších důvodů svobodného mateřství se už vliv vzdělání příliš neodrážel.

Ženy, které žily v nesezdaném svazku, častěji souhlasily s výroky, které odmítají instituci manželství a také častěji uváděly, že se nechtěly vdávat těhotné a odrazovaly je finanční nároky na uspořádání svatby. Osamělé matky naproti tomu častěji uváděly, že partner sňatek odmítal, byl ženatý, že si nebyly jisté budoucností vztahu nebo že jejich vztah již před narozením dítěte skončil. Jediným důvodem, kde se postoj nesezdaně žijících a osamělých matek shodoval, byla obava ze ztráty nezávislosti. (Chaloupková 2007b: 59 – 61)

Na základě podobnosti důvodů, kterými neprovdané matky odůvodňovaly svoji situaci v době narození dítěte, je možné rozdělení do tří skupin: nedobrovolně svobodné, mezi nimiž převažují osamělé matky, liberální svobodné matky, které žijí v relativně stabilním partnerství a považují manželství za zbytečnou formalitu a pragmatické svobodné matky žijící v nestabilním vztahu, deklarující nevýhodnost manželství. (Chaloupková 2007a: 137)

7.1 Nedobrovolně svobodné matky

Tato skupina se postojově nejvíce liší od zbývajících dvou skupin. Jako nejdůležitější důvody, proč nevstoupily do manželství, tyto ženy uvedly, že sňatek odmítal partner (58%), nebyly si jisté budoucností vztahu (17%) a neukončené partnerovo manželství (14%). Téměř pětina nedobrovolně svobodných matek uvedla, že důvodem pro to, že se neprovdaly před narozením prvního dítěte, byl fakt, že neměly žádného partnera.

Nedobrovolně svobodné matky měly první dítě v průměru jako nejmladší, v 22,6 letech. Mezi těmito matkami je nejvyšší podíl žen se základním vzděláním a vyučených a naopak nejméně vysokoškolaček. Typické pro tuto skupinu svobodných matek byl velký význam, který manželství přikládaly. Odmítaly, že by manželství představovalo zbytečnou instituci a nesouhlasily ani s tím, že být svobodnou matkou je výhodnější. Tři čtvrtiny nedobrovolně svobodných matek tvoří tzv. tradiční svobodné matky, tedy ženy, které v době narození nežily ve společné domácnosti s otcem dítěte, ať už to znamená, že partnera neměly, a nebo s ním udržovaly partnerský vztah aniž by spolu žili, třeba proto, že byl ženatý. Celkově představují nedobrovolně svobodné matky přibližně 30% dotázaných neprovdaných matek. (Chaloupková 2007b: 63- 67)

7.2 Liberální svobodné matky

Tuto skupinu tvoří ženy, které zdůrazňovaly, že manželství je pouhá formalita (23%), nechtěly se vdávat těhotné (17%) a vztah s otcem dítěte považovaly za nejistý (15%). Založení rodiny mimo manželství primárně spojovaly s postojem, že manželství pro ně není důležité, nikoli s ekonomickými důvody či jinými výhodami. V této skupině je relativně nejvyšší podíl žen s vysokoškolským vzděláním a se středoškolským vzděláním s maturitou. Průměrný věk liberálních svobodných matek je 24,5 let a jsou mezi neprovdanými matkami skupinou nejstarší. Od obou ostatních skupin se výrazně liší tím, že jako důvod neuzavření sňatku neuvádějí nesouhlas partnera s manželstvím a také nejméně z nich uvedlo, že si nebyly jisté budoucností partnerského vztahu s otcem dítěte. 67% těchto svobodných matek žilo v době porodu svého prvního dítěte s jeho otcem v nesezdaném soužití. Do této skupiny se řadí 33% z celkového počtu neprovdaných matek. (Chaloupková 2007b: 63- 67)

7.3 Pragmatické svobodné matky

Třetí skupinu tvoří matky, které nejvíce deklarovaly nestabilitu partnerského vztahu v době porodu. Jako hlavní důvody tyto matky uváděly nejistou budoucnost vztahu (29%), odmítání manželství partnerem (19%) a nulové výhody, které by sňatek přinášel (15%). Pragmatické svobodné matky první dítě porodily průměrně v 23,6 letech a vzdělání těchto žen se přibližuje průměrné vzdělanostní struktuře neprovdaných matek jako celku. Podobně jako první skupina nedobrovolně svobodných matek uváděly i pragmaticky svobodné matky, že manželství odmítal partner, ale na rozdíl od první skupiny odpovídaly, že ani ony nebyly manželství příliš nakloněny a souhlasily s tím, že manželství představuje zbytečnou instituci nepřinášející žádné výhody. Pragmatické svobodné matky zdůrazňovaly, že být svobodnou matkou je finančně výhodnější než život v manželství a svatbu považovaly za finančně příliš nákladnou. Uváděly také, že sňatek pro ně znamená ztrátu svobody a nezávislosti. 59% žen z této skupiny neprovdaných matek žilo v době narození svého prvního dítěte v nesezdaném soužití. Z celkového počtu neprovdaných matek tvořily 37%. (Chaloupková 2007b: 63- 67)

8. Neprovdané matky v sociálním systému

„Od konce 19. století zasahuje stát do moderní rodiny mnoha způsoby. Od této doby se věda a zákonodárství spojují k ochraně dětí a jsou rodičům nápomocny v péči o ně. Působení státu má upevnit vazbu mezi matkou a dítětem (...) Stát se tím také snaží pomoci vrátit dítě rodině, zejména matce.“ (de Singly 1999: 36)

Z výsledků šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství (Sociologický ústav AV ČR 2006) vyplývá, že neprovdané matky v české společnosti nejsou dobře sociálně a ekonomicky situovanou skupinou, ale naopak, že se rekrutují především ze sociálně slabších skupin a regionů. Při zjišťování individuálních motivací svobodných matek zároveň vyplynulo, že zhruba čtvrtina respondentek nevstoupila do manželství kromě jiného i z ekonomického důvodu. Je tedy skutečností, že souhra sociálního a dávkového systému v ČR zvýhodňuje či zvýhodňovala nesezdaná soužití, resp. matky samoživitelky? Jsou sociálně-ekonomická opatření, která poskytuje stát kohabitujícím párům s dětmi výhodnější než ta, která poskytuje párům manželským? (Soukupová 2008: 6)

V České republice existují tři pilíře sociálního zabezpečení vytvořené sociální reformou v polovině 90. let: pilíř sociálního pojištění, pilíř sociální péče a pilíř státní podpory, který je hlavním podpůrným mechanismem prorodinné péče. V rámci státní podpory jsou přerozdělovány prostředky ve prospěch osob ve společensky uznávaných sociálních situacích, se specifickými potřebami a významem pro společnost, především pak ve prospěch rodin. V systému sociální péče a sociálního pojištění existuje celá řada legislativních opatření, které podporují rodinu v konkrétní situaci. Rodina je pro účely sociálního zabezpečení chápána jako celek společně posuzovaných osob, a to rodičů a nezaopatřených dětí žijících ve společné domácnosti. Toto pojetí je odlišné od koncepce rodiny v systému rodinného práva.

Systém sociální péče je vztážen k rodině především tím, že adresátem jeho dávek je vždy chudá rodina, tedy domácnost, v níž občan žije. Konstrukce hmotné nouze předpokládá, že stav chudoby se váže na celou rodinnou síť. Proto je také v případě kontroly nároku prověřován příjem celé rodiny - domácnosti, nikoli jen konkrétního občana. Poskytnutá dávka pak také kryje životní a sociální potřeby rodiny. (MPSV 2004: 114- 115)

V jednotlivých sociálních systémech jsou v různém rozsahu upraveny nároky osamělých matek na sociální dávky. Neděje se tak pomocí speciálních dávek pro osamělé rodiče, ale osamělost rodiče se promítá do podmínek nároku a určení výše některých sociálních dávek.

8.1 Nároky osamělých rodičů na sociální dávky

- Podpora při ošetřování člena rodiny

Osamělost rodiče se zohledňuje v době poskytování podpory při ošetřování člena rodiny. Obvyklá doba je poskytována nejvýše po dobu prvních devíti kalendářních dnů, ale zaměstnanci, který má v trvalé péči aspoň jedno dítě ve věku do skončení povinné školní docházky a je osamělý je tato podpora poskytována po dobu 16 kalendářních dnů.

- Peněžité pomoc v mateřství

Do konce roku 2007 měly osamělé matky právo na prodlouženou mateřskou dovolenou a s ní spojenou peněžitou pomoc v mateřství. Zatímco vdané ženy a ženy žijící s partnerem čerpaly mateřskou dovolenou v délce 28 týdnů, osamělé matky měly právo na 37 týdnů mateřské dovolené. Od 1. ledna 2008 bylo toto zvýhodnění zrušeno a i osamělým ženám se tato dávka poskytuje po obecnou dobu 28 týdnů.

- Státní sociální podpora – sociální příplatek

Osamělost rodiče má také vliv na stanovení výše sociálního příplatku. Částka životního minima dítěte a částka životního minima rodiny se násobí u osamělého rodiče koeficientem 1,17, a jde-li o osamělého rodiče, který je dlouhodobě těžce zdravotně postižený, koeficientem 1,30.

- Státní sociální podpora – rodičovský příspěvek

Osamělost rodiče má též význam při pobírání rodičovského příspěvku, obecnou podmínkou nároku na tuto dávku je osobní celodenní a řádná péče a podmínka, že pokud dítě navštěvuje jesle, mateřskou školku nebo podobné zařízení, nesmí v něm trávit více jak 4 hodiny denně a jestliže stupeň zdravotního postižení zraku nebo sluchu obou rodičů nebo osamělého rodiče je v rozsahu 50 % a více.

- Pomoc v hmotné nouzi

Při posuzování stavu hmotné nouze se příjmy a sociální a majetkové poměry osoby, která o dávku žádá, zkoumají společně s okruhem osob, určeném v zákoně o existenčním minimu. Tento zákon určuje, že osamělý rodič společně užívající byt se svými rodiči se posuzuje i s dítětem společně se svými rodiči. To, že jde o osamělého rodiče se jinak v systému pomoci v hmotné nouzi nijak zvlášť, například ve výši dávek, nezohledňuje. (Příb 2008) (<http://portal.mpsv.cz/soc>)

Jiné výslovné výhody však osamělé matky v systému dávek státní sociální podpory nemají. Na dávky ze zákona o sociální potřebnosti, které dorovnávají životní minimum rodiny, má matka samoživitelka stejný nárok, jako rodiny úplné. Výše této dávky však závisí na individuálním posouzení a může být tedy vyšší, než je rozdíl mezi životním minimem a rozhodným příjmem rodiny. (Soukupová 2007: 81)

8.2 Národní koncepce rodinné politiky

Podle Národní koncepce rodinné politiky vydané Ministerstvem práce a sociálních věcí v roce 2005 je na neúplné rodiny pohlíženo po hmotné stránce i v otázkách výchovy dětí jako na zranitelnější, méně stabilní a více ekonomicky zatížené, než jsou úplné rodiny. (MPSV 2005: 43)

„V naprosté většině případů jsou živiteli neúplných rodin ženy/matky. I s ohledem na vyšší míru nezaměstnanosti žen-samoživitelek čelí právě tyto neúplné rodiny ve zvýšené míře riziku chudoby a sociálnímu vyloučení. Finanční zatížení velké části neúplných rodin je vysoké a děti v těchto rodinách zažívají působení méně stabilního rodinného prostředí, ve kterém mohou být více ohroženy patologickými jevy apod. Ačkoliv nelze s obecnou platností konstatovat, že je psychosociální vývoj dětí vyrůstajících v neúplné rodině těmito skutečnostmi negativně poznamenán, nástroje, kterými stát napomáhá zvyšovat obvykle nedostatečnou životní úroveň neúplných rodin, když ji rodina není ani vlastními silami ani s pomocí příbuzných schopna zvýšit, nejsou systémově a účinně koncipovány.“
(MPSV 2005: 43)

Z hlediska neúplných rodin je třeba se v rámci rodinné politiky podle této zprávy MPSV zaměřit na určité rizikové oblasti a obsahuje i návrhy opatření.

- Zmírnění rizika chudoby neúplných rodin

Vypracování návrhu legislativní úpravy, jak efektivněji zajišťovat výživné pro děti od povinné osoby a zpracování studie, která by mapovala potřeby neúplných rodin a jejich životních podmínek. Tato studie by měla vyústit v návrhy efektivní a diferencované podpory rodin osamělých matek.

- Podpora slučitelnosti profesní a rodinné role samoživitelky

Podporovat rozvoj finančně a místně dostupných služeb jako je hlídání dětí, pomoc v domácnosti a s péčí o dítě.

- Péče rodičů, kteří spolu trvale nežijí, o dítě

Pokud to je v zájmu dítěte a vztahy rodičů jsou stabilní, přijmout opatření k uplatňování institutu střídavé výchovy dítěte. K uzavírání dohod rodičů o realizaci styku s dítětem využívání mediačních rodinných služeb.

- Účelově nesezdaná soužití

Přijmout opatření týkající se prevence zneužívání sociálních dávek tzv. účelově nesezdanými soužitími partnerů, kteří spolu fakticky sdílejí a společně hradí náklady na společnou domácnost, avšak pro účely vzniku nároku na dávky sociálního zabezpečení simulují neúplnou rodinu.

(MPSV 2005: 43 - 45)

Český sociální systém tedy neúplné rodiny neopomíjí, ale na rozdíl od skandinávských zemí či Rakouska se na ně sociální politika zaměřuje, pouze pokud se jejich příjmy pohybují okolo životního minima. Situace skutečně osamělých matek je ve většině případů v české společnosti nepříliš příznivá. (Soukupová 2007: 81)

Jejich postavení se stává ekonomicky obtížné, zejména v momentě kdy přestanou mít nárok na rodičovský příspěvek a nemohou chodit do zaměstnání, protože pečují o dítě. Situaci jim také často komplikují otcové dětí, kteří se řádně nepodílí na nákladech na výchovu dítěte.

Vzhledem k tomu, že stát zasahuje pouze pokud se příjmy rodiny pohybují pod úroveň životního minima, není překvapivé, že tyto matky občas raději zapřou otce dítěte i s rizikem právních následků, než aby si ztěžovaly proces žádosti o sociální dávky. (Soukupová 2008: 7)

8.3 Nesezdaná soužití v sociálním systému

Páry s dětmi žijící v České republice v nesezdaném soužití nepožívají z právního hlediska ani v rámci sociálního a daňového systému žádných výhod, na rozdíl třeba od Norska, kde kohabitující ženy dostávají sociální podporu, i když je jejich partner relativně dobře finančně zajištěn. (Soukupová 2007: 81)

V českém právním systému mají partneři v nesezdaném soužití naopak pozici obtížnější jak v majetkové, tak i finanční sféře. V případě rozpadu svazku nemají kohabitující partneři automatický nárok na majetek společně nabytý v průběhu vztahu, jako je to u manželských párů. Také když jeden z partnerů opustí společnou domácnost, druhý partner, který není schopen se samostatně živit, protože pečuje o společné nezletilé dítě, nemá ze zákona nárok na výživné od bývalého partnera. Vyživovací povinnost, která je upravena v zákoně o rodině totiž se subjekty druh a družka nepočítá. K dalším nevýhodám nesezdaných soužití patří nemožnost společného zdanění, odečtů slev na dani na partnera a v případě úmrtí jednoho z partnerů nevzniká nárok na vdovecký důchod.

Ústava České republiky garantuje ochranu rodiny s dětmi bez ohledu na to, zda se jedná o manželský či kohabitující pár. V oblasti rodičovských práv a práv dítěte tak zastává nesezdané soužití muže a ženy rovnoprávnou pozici jako manželství. Děti manželské i nemanželské mají stejná práva, tedy otec nemanželského dítěte, pokud je uveden v jeho rodném listě, má k němu stejné povinnosti, jako k dítěti narozenému do manželství. Právní úprava vztahů mezi rodiči s dětmi je založena na existenci rodičovství, nikoli na existenci manželství. Osobní a majetkové vztahy mezi druhem a družkou zákon výslovně neupravuje, narodí-li se však do vztahu dítě, reguluje zákon o rodině vztah matky a otce v zájmu ochrany nezletilého dítěte.

Přestože právní nárok na výživné mezi nesezdanými partnery nevzniká, zákon o státní sociální podpoře počítá s faktickým poskytováním výživného mezi kohabitujícími partnery v rámci institutu společně posuzovaných osob. Pro uplatňování nároku dávek z nemocenského pojištění a sociálního zabezpečení je nesezdané soužití na stejné úrovni jako manželství, pokud spolu druh a družka žijí ve společné domácnosti minimálně tři měsíce. Systém sociální podpory je tak uzpůsoben hlavně proto, aby se nesezdanému soužití

nedostávalo větších a neopodstatněných výhod. U manželů se automaticky předpokládá, že spolu trvale žijí a společně se také ekonomicky podílejí na chodu domácnosti, u nesezdaných soužití musí být tyto podmínky dokázány spolu s minimální dobou soužití, právní domněnka existence společné domácnosti zde není. Tato právní podmínka, která by měla ochraňovat matky samoživitelky, je zřejmě klíčová pro existenci účelově nesezdaných soužití.

(Soukupová 2007: 82 - 83)

Zjištění nároku na dávky sociální pomoci nebo státní sociální podpory se v tomto případě spoléhá pouze na čestné prohlášení, nikoli na zjišťování reálné situace. Důsledkem je, že se určitý počet osob deklaruje do pozice samoživitelů přesto, že žijí v nesezdaném soužití ve společné domácnosti, a příjem partnera není zahrnutý do celkových příjmů domácnosti. V tomto případě se jedná o porušení legislativní normy - nepravdivý údaj o počtu členů domácnosti a vede ke znevýhodnění manželských rodin vůči ostatním formám soužití a činí život v nesezdaném soužití finančně výrazně výhodnějším (kombinace dávek sociální pomoci a státní sociální podpory může dosáhnout o několik tisíc korun vyšší příjem v případě nesezdaného soužití, v němž se matka či otec deklaruje jako samoživitelé). I když ve skutečnosti není tento rozdíl takto vysoký, samotné všeobecné povědomí o této skutečnosti může hrát negativní roli ve sňatečném chování populace.(MPSV 2004: 125 - 126)

Výsledky SEPM také naznačují, že český sociální systém je nastaven spíše ve prospěch účelově nesezdaných soužití, než skutečně osamělých matek. Matky, které žily době porodu v nesezdaném soužití, uváděly ekonomické důvody daleko častěji, a také v nesezdaném soužití i nadále setrvaly, než matky, které s otcem dítěte nežily. V rámci skupiny žen, které při porodu nežily s otcem dítěte, nejvíce s výrokem o finanční výhodnosti svobodného mateřství souhlasily ženy se základním vzděláním. Zatímco ženám s vyšším vzděláním se zřejmě vyplatí neprodat se, jen pokud žijí s partnerem v nesezdaném soužití, pro ženy se základním vzděláním je často i osamělost více finančně výhodná než manželství. V jejich rozhodování pravděpodobně hraje roli i to, jaké vzdělání a tedy i šanci na uplatnění na trhu práce mají jejich partneři, otcové jejich dětí. Pokud tedy ženám neposkytují takovou perspektivu a podporu, jakou by si představovaly, nevyplatí se jim uzavírat s nimi manželství a žijí s nimi spíše v nesezdaném soužití. Podle výsledků SEMP navíc muži s nízkým vzděláním nejvíce odmítají sňatek. Z těchto všech skutečností tedy vyplývá, že se ženy s nízkým vzděláním ať už dobrovolně nebo nedobrovolně nejčastěji stávají neprovdanými matkami. (Soukupová 2008: 7)

9. Otcové děti svobodných matek

Ve výzkumném šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006 byly dotazovány pouze ženy, přesto tento výzkum přináší zajímavé informace i o otcích jejich dětí. Údaje, které dotazované ženy poskytly, přináší zprostředkované informace o tom, v jaké míře se otcové dětí provdaných i neprovdaných žen podílejí na péči o dítě a na jeho materiálním zabezpečení a zda zde hraje roli to, jestli je otec manželem matky, žije s matkou v jedné domácnosti v nesezdaném soužití, či se jedná o matku osamělou.

Jedná se ale o informace, které o otcích poskytly ženy, je tedy možné, že sami otcové by svůj zájem a vztah k dítěti hodnotili jinak, odpovědi matek dětí do značné míry ovlivňují osobní vztahy k jejich otcům. Zahraniční výzkumy ukazují, že hněv, negativní emoce a pocity zklamání ovlivňují ochotu žen přiznat pravou míru zájmu otce o výchovu dítěte, kontakty s ním a jeho ekonomické zabezpečení. Lze také předpokládat, že množství kontaktů mezi otcem a dítětem nezávisí pouze na jeho zájmu, ale i na ochotě matky jejich kontakty umožnit. Část otců se tedy se svým dítětem či dětmi nestýká nedobrovolně, což je možné i v případě, že o existenci dítěte nevědí. (Hamplová 2007a: 139)

První otázka, která do jisté míry osvětluje míru zapojení otců do péče o dítě, zněla: „Kdo ve Vaší domácnosti zajišťuje každodenní péči o děti?“ Respondentky měly na výběr ze šesti možných odpovědí: vždy já, obvykle já, oba stejně, obvykle manžel (partner), vždy manžel (partner), třetí osoba. Téměř 40% dotazovaných odpovědělo, že každodenní péči o děti zajišťují jen ony samy, ve více než dvou třetinách se muž alespoň částečně do péče zapojuje. Alespoň částečná každodenní péče o děti byla deklarována od více než 60% partnerů v manželství a přibližně od 50% partnerů v nesezdaném soužití. Data SEMP 2006 tedy naznačují, že ženatí muži se na každodenní péči o dítě podílejí častěji, než muži žijící s matkou dítěte v nesezdaném soužití. Mezi důvody této skutečnosti může být i to, že v nesezdaných soužitích častěji žijí i nevlastní děti, či fakt, že nesezdané páry mívají v průměru méně dětí a otcova pomoc při péči o ně není tak potřebná než v početnějších manželských rodinách.

Při rozdělení rodin nejen podle současného právního vztahu mezi partnery, ale i podle toho, zda je otec biologický či nevlastní, vyšlo překvapivě najevo, že formální rodinný stav je při každodenní péči o dítě důležitější, než biologické otcovství. Muži, kteří nejsou biologickými otci všech dětí, nebo i jediného dítěte v rodině, ale kteří uzavřeli s matkou dětí

manželství, se na péči o děti podílejí o polovinu častěji, než muži, kteří žijí se svými vlastními dětmi a jejich matkou v nesezdaném soužití. (Hamplová 2007a: 140)

Dále z výzkumu vyplynulo, že v rodinách s menšími dětmi se muži zapojují do každodenní péče méně. Průměrný věk nejstaršího dítěte v rodinách, kde veškerou péči zajišťují matky, je přibližně šest let (přesně 60,2 měsíců), zatímco v rodinách, kde se otcové spolupodílí na každodenní péči, je nejstaršímu dítěti přibližně sedm let (přesně 73,6 měsíců). Za tímto výsledkem se ve skutečnosti skrývá ekonomická aktivita žen. Pokud jsou ženy mimo pracovní trh - na mateřské a rodičovské dovolené či nezaměstnané, nebo pokud pracují méně než 20 hodin týdně, zvyšuje se pravděpodobnost, že každodenní péči o děti bude vykonávat jen ona sama. Tuto skutečnost dokazuje fakt, že v 80% rodin, kde žena pracuje více než 20 hodin týdně, se na každodenní péči o děti podílejí i muži. (Hamplová 2007a: 142)

Dalším důležitým faktorem, který významně ovlivňuje spolupodílení se partnera na každodenní péči o dítě, je vzdělání ženy, zatímco vzdělání muže nepatří mezi statisticky významné faktory. Čím vyšší vzdělání žena má, tím vyšší je pravděpodobnost, že se její manžel či partner bude podílet na každodenní péči o dítě. Matky se středoškolským vzděláním tak mají 1,9krát vyšší šance žít v domácnosti, kde se muž stará o děti, u vysokoškolsky vzdělaných žen tato šance ještě 2,9krát stoupá, než u žen pouze vyučených či se základním vzděláním. V okamžiku, kdy vezmeme v úvahu vzdělání ženy a její ekonomickou aktivitu, rozdíly mezi kohabituujícími a manželskými partnerstvími mizí. (Hamplová 2007a: 143)

Respondentky, které nežily ve společné domácnosti s otcem svého dítěte, zodpovídaly otázku: „Jak často otec dítě navštěvuje nebo si bere dítě k sobě na návštěvu?“ Na výběr měly ze čtyř možností: často, někdy, zřídka, nikdy. Celkem na otázku odpovědělo 269 žen. Velmi vysoký podíl žen odpověděl, že otcové udržují jen velmi malý nebo dokonce vůbec žádný kontakt se svými dětmi. Jedna třetina respondentek uvedla, že otec jejich nejstarší dítě nenavštěvuje, nebo si nebere dítě na návštěvu k sobě nikdy a jedna třetina tvrdila, že otec dítě navštěvuje jen zřídka.

Jako podstatný se ukázal opět vliv vzdělání. Tentokrát bylo zásadní hlavně vzdělání otce, míru kontaktů s dítětem ovlivňuje přímo úměrně, zatímco vzdělání matky je samo o sobě nepodstatné. Otcové se základním vzděláním mají téměř 70% pravděpodobnost, že se svým dítětem nebudou v kontaktu a pokud v době porodu nežily s matkou dítěte, tato pravděpodobnost ještě stoupá na 86%. Vyučení otcové své dítě nenavštěvují v 33% případů, a pokud s matkou dítěte nežily ani v době porodu, zvyšuje se pravděpodobnost nulového

kontaktní na 58%. U vysokoškolsky vzdělaných mužů je tato pravděpodobnost pouze 18%, a pokud nežili v době porodu s matkou dítěte, stoupá tato pravděpodobnost na 38%.

(Hamplová 2007a: 144)

Vzdělání otcové mají se svými dětmi nejen více kontaktů, ale podporují je více i finančně. Zatímco plná třetina mužů se základním vzděláním nepřispívá na děti vůbec, další jedna třetina přispívá menší finanční částkou, než by měla. Plnou částkou na své děti přispívá jen méně než polovina otců se základním vzděláním. Oproti tomu více než polovina vysokoškolsky vzdělaných mužů dodržuje výši finančního příspěvku na své dítě a třetina vysokoškoláků přispívá dokonce vyšší částkou, než musí. Pouze 7% mužů s vysokoškolským vzděláním na své dítě nepřispívá vůbec. (Hamplová 2007a: 146)

Závěr

Od počátku devadesátých let dochází v české společnosti k výrazným proměnám rodinného prostředí. Vedle klesající porodnosti a stárnutí populace je jednou z nejméně výraznějších změn v demografickém chování nárůst počtu dětí narozených mimo manželství. Až do devadesátých let, kdy v české republice začal probíhat druhý demografický přechod, byla historicky úroveň mimomanželské plodnosti v českých zemích zpravidla nízká a jen výjimečně přesáhla 5 %. Jedinou odchylku tvořily okresy obývané takřka výhradně německy hovořícím obyvatelstvem, kde podíl dětí rozených mimo manželství dosahoval na konci 19. století až 27%. Nemanželské děti se v českých zemích rodily spíše mladším ženám, což odpovídalo vyššímu průměrnému sňatkovému věku, nejvyšší podíl dětí narozených mimo manželství byl u matek ve věku do dvaceti let. Zatímco před rokem 1990 se přes 90 % dětí rodilo v manželství a mimomanželská plodnost byla na nízké úrovni, dnes se mimo manželský svazek rodičů rodí více než třetina všech dětí. Zároveň se mimomanželská plodnost přesunula z velmi mladého věku matek do podstatně širšího věkového rozpětí 18-35 let.

Intenzita nárůstu počtu neprovdaných matek je často dávána do souvislosti s modernizací a liberalizací české společnosti, v jejímž důsledku mnoho mladých lidí necítí nutnost dodržovat tradice a řídit se normami, kterým osobně nepřikládají velkou důležitost a proto přijímají nové vzory rodinného chování. Alternativní formy soužití jsou chápány jako jeden ze základních pilířů dokládajících demokratizaci společnosti, rovnoprávné postavení žen v ní a hospodářskou vyspělost země. Uplatňován je i mimo jiné předpoklad, že moderní antikoncepce by měla být zárukou, že narozené děti jsou z velké části dětmi chtěnými a záleží pouze na rozhodnutí ženy dítě mít, ať už je porodí do manželského svazku, nesezdaného soužití či ho chce vychovávat sama.

Změny demografického chování ve vyspělých zemích v druhé polovině 20. století se snaží vysvětlit celá řada sociologických teorií, které lze rozdělit do dvou proudů. První skupinu představují tzv. normativní či kulturní teorie, které zdůrazňují význam hodnot a preferencí v lidském chování a změny hodnot, které se promítají do jejich přístupu k rodinnému životu. Druhým proudem jsou teorie racionální volby, které na rozdíl od teorií normativních zdůrazňují to, co lidé můžou, než to, co by chtěli. Vycházejí z předpokladu, že člověk je zaměřen k nějakému cíli a jedná proto způsobem, o kterém si myslí, že ho k danému cíli dovede.

Z výsledků výzkumů zaměřených na problematiku svobodného mateřství v České republice, ať už jde o data z Českého statistického úřadu, Sčítání lidu nebo ze specializovaného výběrového šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství, vyplývá, že v průběhu devadesátých let roste akceptace mimomanželské plodnosti; klesá podíl lidí, kteří souhlasí s tím, že dítě se má narodit jen do manželství a že osamělá matka nemůže dítě sama vychovat stejně dobře jako oba rodiče. Nejvíce liberální názory na rození dětí mimo manželství zastávali mladší generace a lidé s vysokoškolským vzděláním. S dosaženým vzděláním matky také podle demografických statistik souvisí, jaké má žena šance porodit nemanželské dítě. Platí, že čím nižší vzdělání matky mají, tím vyšší je podíl těch, které byly v době porodu osamělé. Vysokoškolsky vzdělané matky nejenže mají nejvyšší pravděpodobnost, že v době porodu svého prvního dítěte budou vdané, ale i nejvyšší naději, že pokud tomu tak nebude, uzavřou sňatek nedlouho poté.

Podle výsledků výzkumu SEPM je možné na základě podobnosti důvodů, kterými neprovdané matky odůvodňovaly svoji situaci v době narození dítěte, rozdělení do tří skupin: nedobrovolně svobodné, mezi nimiž převažují osamělé matky, liberální svobodné matky, které žijí v relativně stabilním partnerství a považují manželství za zbytečnou formalitu a pragmatické svobodné matky žijící v nestabilním vztahu, deklarující nevýhodnost manželství.

Výsledky SEPM také naznačují, že český sociální systém je nastaven spíše ve prospěch účelově nesezdaných soužití, než skutečně osamělých matek a matky, které žily v době porodu v nesezdaném soužití, uváděly ekonomické důvody daleko častěji, než matky, které s otcem dítěte nežily. Podle dat SEPM se také ukazuje, že ženatí otcové se podílejí na péči o děti častěji než muži, kteří s matkou dítěte žijí v nesezdaném soužití. Většina mužů, kteří s matkou dítěte nežijí, své děti finančně podporují. Překvapivě vysoký podíl těchto otců však je se svými dětmi v řídkém či dokonce žádném kontaktu, tento problém je nejvýznamnější u otců se základním vzděláním.

Na úplný závěr bych ráda zmínila několik svých osobních poznatků, ke kterým jsem dospěla během studia knih a odborných textů, které se zabývají tímto tématem.

Nemyslím si, že vysoký nárůst mimomanželsky rozených dětí lze vysvětlit pouze změnou hodnot ve společnosti, která považuje manželství za zastaralou zbytečnou instituci. Zároveň ale toto uvolnění hodnotového měřítko ve společnosti, kde už svobodné mateřství není stigmatem, umožňuje mnoha partnerům se manželství a závazků s ním spojeným vyhnout.

Ekonomické aspekty svobodného mateřství (předstírání osamělého mateřství u párů žijících v nesezdaném soužití) a tedy teorie racionální volby se mi ale zdají až jako důvody druhořadé.

Rodina založená na konvenčním manželství je podle mého mínění stále vnímána jako základní a standardní forma soužití a manželství a založení rodiny je chápáno jako cíl většiny populace v reprodukčním věku. Přesto ale určitě v minulosti existovala a v současné době existuje určitá část dětí, které byly do nemanželského svazku porozeny záměrně a „chtěně“ ať už do svazků osob, které spolu žijí v nesezdaném soužití či ženám, které se rozhodly své dítě vychovávat samy.

Literatura:

Český statistický úřad (2008) *Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2007*

(cit. 2009 – 2 – 15) Dostupný z WWW:

[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/B900435612/\\$File/400708a4.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/B900435612/$File/400708a4.pdf)

De Singly Francois (1999) *Sociologie současné rodiny*

Praha: Portál

Fialová L., Hamplová D., Kučera M., Vymětalová S. (2000) *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*

Praha: Sociologické nakladatelství

Fialová Ludmila (2006) „Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století“ *Demografie* Vol. 48, č. 2, s. 97- 108

Fialová Ludmila (2007) „Změny v charakteru mimomanželské plodnosti v českých zemích od 18. století“ *Demografie* Vol. 49, č. 4, s. 230-243

Giddens Anthony (1999) *Sociologie*

Praha: Argo

Giddens Anthony (2000) *Unikající svět*

Praha: Sociologické nakladatelství

Hamplová Dana (2007a) „A kde jsou otcové?“ s. 139 – 147 in D. Hamplová (ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hamplová Dana (2007b) „Děti bez manželství nebo bez otců?“ *Data a výzkum - SDA Info* Vol. 1, č. 2, s. 141-154.

Hamplová Dana (2007c) „Děti bez partnera nebo na psí knížku?“ s. 49 - 58 in D. Hamplová (ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hamplová Dana (2003) *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*

Praha: Sociologický ústav AV ČR

Chaloupková Jana (2007a) „Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?“ *Data a výzkum – SDA Info* Vol. 1, č. 2, s. 127 – 140.

(cit. 2008 – 11- 24) Dostupný z WWW:

http://archiv.soc.cas.cz/download/624/DaV0702_p127_140.pdf.

Chaloupková Jana (2007b) „Vdát se nebo ne? Motivace vdaných a neprovdaných matek“ s. 59 - 78 in D. Hamplová (ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Chaloupková Jana, Soukupová Eva (2007) „Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství“ s. 29 – 48 in D. Hamplová (ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Chaloupková Jana, Šalamounová Petra (2004) *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*

Praha: Sociologický ústav AV ČR

Mareš Petr (2003) „Sňatkový trh – koncepty a modely: východisko výzkumu reprodukce rodin“ in P. Mareš (ed.), *Modernizace a česká rodina*

Brno: Barrister & Principal

Možný Ivo (2002) *Sociologie rodiny*

Praha: Sociologické nakladatelství

McLanahan Sara (2006) „Prohlubující se rozdíly aneb jak se vede dětem za druhého demografického přechodu“ *Demografie* Vol. 48, č. 2, s. 77- 96

MPSV (2005) *Národní koncepce rodinné politiky*

Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí (cit. 2009-02-10)

Dostupný z WWW: http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf.

MPSV (2004) *Národní zpráva o rodině 2004*

Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí (cit. 2009-02-14)

Dostupný z WWW: http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf

MPSV Integrovaný portál: Sociální tematika

(cit. 2009 – 2 – 9) Dostupný z WWW: <http://portal.mpsv.cz/soc>

Pavlík Zdeněk *Dilemata populační politiky* (2007a) poslední úpravy: 15.01.2007

(cit. 2008 – 12 – 28) Dostupný z WWW: <http://fse.ujep.cz/~pavlik/>

Pavlík Zdeněk *Současný populační vývoj Evropy* (2007b) poslední úpravy: 15.01.2007

(cit. 2008 – 12 – 28) Dostupný z WWW: <http://fse.ujep.cz/~pavlik/>

Příb Jan (2008) „Nároky osamělých rodičů na sociální dávky“ *Právo a rodina* č. 7, s. 1 – 4

(cit. 2009 – 2 – 9) Dostupný z WWW: <http://www.aperio.cz/solo-rodice/clanky.shtml?x=2133046>

Rabušic Ladislav (2001) *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*

Praha: Sociologické nakladatelství

Soukupová Eva (2007) „Neprovdané matky v sociálním systému“ s. 79 – 97 in D. Hamplová

(ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Soukupová Eva (2008) „Postavení neprovdaných matek v sociálním systému“ *Sociologický*

webzín Vol. 7 , č. 1, s. 6 – 8 (cit. 2009 – 2 – 9) Dostupný z WWW:

http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/148_socioweb%201-08%20cely%201.pdf

Sullerotová Evelyne (1998) *Krize rodiny*

Praha: Karolinum

Šalamounová Petra, Nývlt Ondřej (2007) „Osamělé matky versus faktická manželství v datech Sčítání lidu“ *Sociologický webzín* Vol. 6 , č. 1, s. 4 – 5

(cit. 2008 -12 – 27) Dostupný z WWW:

http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/136_socioweb%201-07%20cely.pdf

Tinková Daniela (2004) *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*

Praha: Argo

Vohlídalová Marta (2006) *Vliv ekonomických a hodnotových faktorů na reprodukční strategie aktérů v České republice*

Příspěvek na konferenci o rovných příležitostech „Equal Is not Enough“ pořádanou ve dnech 13.–15. září 2006 v Antverpách (Belgie) výzkumným centrem „The Policy Research Center on Equal Opportunities“ (Univerzita v Antverpách a Univerzita v Hasseltu).

(cit. 2008 – 12 – 12) Dostupný z WWW:

www.soc.cas.cz/download/308/Prispevek_konference%20o%20rovnych%20prilezitostech.pdf

Zeman Kryštof (2007) „Nemanželská plodnost – demografický přehled“ s. 17 – 27 in D.

Hamplová (ed.), *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Hamplová D., Chaloupková J., Soukupová E., Sunega P., Zeman K. (2007) *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*

Praha: Sociologický ústav AV ČR.

